

הרב אבישי לקס

הכוונה כגורם מכריע בשאלת קדושת השמות וכתבי הקודש

- פתיחה
- פרק א: מתי שמות מתקדשים ואסורים במחיקה ומתי מותרים?
- איסור מחיקת שם ה'
- מקורות מהם עולה שכל מחיקת שם ה' אסורה
- קושיא: מקרה בו הותרה מחיקת שם ה'
- חלוקה קוטבית ומצב ביניים
- שלוש מדרגות בשמות קדושים
- הכוונה קובעת את קדושת השמות
- ראייה מהיתר שריפת ספר תורה שכתבו מין
- ראייה ממטבע שמוטבע בו שם הוויה
- שמות שנכתבו ללא כוונה כלל
- פרק ב: קדושת כתבי הקודש וספרים מודפסים
- איסור חכמים לאבד את כתבי הקודש
- יישוב דברי הרמב"ם בספר המצוות
- איבוד ספרי קודש כהרחבה של איסור איבוד השמות
- מותר למחוק כתבי קודש רק לצורך
- קדושת ספרים מודפסים
- ספרים שהודפסו על ידי נוכרי ובדפוס מודרני
- האם יש משמעות מיוחדת לשמות ה' שנדפסים בספרי תושב"ע
- פרק ג: חובת הגניזה במציאות ימינו
- שיקולים סביבתיים בשאלת הגניזה
- הדילמה: מה נכלל בתוך 'כתבי הקודש'
- דיונים בספרות השו"ת: מה נכלל ב'כתבי הקודש'
- גם כשהדבר פטור מגניזה אין לבזותו
- יישום העקרונות במקרים שכחים
- סיכום

בעידן בו הדפוס קל וזול, שאלת קדושת השמות וכתבי הקודש מעסיקה כל משק בית במאמר זה, מוכיח הרב אבישי לקס שבשונה מהתפיסה הרווחת, קדושת השמות ואיסור מחיקתם תלויה בכוונת הכותב או המדפיס, ולא בעצם הימצאותם באופן דומה, מוכיח הרב לקס שקדושת כתבי קודש מודפסים נובעת מהתכלית לשמה נועדו, ולא מעצם כך שהודפסו דברי תורה חלקו האחרון של המאמר מניח את היסודות לשאלת הגניזה במציאות ימינו, והפתרונות העולים מהם

הרב אבישי לקס

הכוונה כגורם מכריע בשאלת קדושת השמות וכתבי הקודש

פתיחה

שאלת דרכי גניזת כתבי קודש נידונה בהרחבה מאז מהפכת הדפוס (סביב שנת ר"י – 1450). בשנים האחרונות נכתבו כמה מאמרים בנושא, ביניהם מאמריהם של הרב אורי דסברג (תחומין ג, 'איסוף פסולת ניר של כתבי קודש לצורך מיחזור', תשמ"ב), הרב יעקב אריאל (תחומין ל, 'מיחזורם של עלוני בתי כנסת', תש"ע), והרב ישראל רוזן (אמונת עתיד 112, 'גריסת כתבי קודש קלים' ומחזור כתחליף לגניזה', תשע"ו).¹

הנחת המוצא במאמרים אלו היתה שעצם קיומם של שמות קדושים בכתבי קודש ועלונים, גורם לכך שבאיבודם יש איסור תורה. וכיון שכך, מוקד הדיון עבר משאלת קדושת השמות, לשאלת הימצאות השמות, ולדיון על אופנים בהם התירה התורה לאבד שמות קדושים, כגון בגרמא.

במאמר זה אבקש לערער על הנחה זו, ולטעון שמוקד הדיון לא צריך להיות סביב הימצאות השמות אלא סביב קדושת השמות. דהיינו, סביב הכוונה והמשמעות שנתן הסופר או המדפיס לשמות בעת כתיבתם או הדפסתם. כמו שאוכיח, ובשונה מהנחת המוצא במאמרים הנ"ל, יש לשמות הקדושים רמות שונות של קדושה, שנגזרות מהכוונה בשעת כתיבתם.

עוד אבאר במאמר זה שקדושת כתבי הקודש שאין בהם שמות הינה מדברי חכמים, וכשמדובר בספרי תורה-שבעל-פה מודפסים, כדוגמת גמרות או ספרי הלכה, קדושתם מדברי חכמים אף כשיש בהם שמות קדושים. לסיום, אדון בשאלה: איזה תוכן תורני נכלל ב'כתבי הקודש' החייבים גניזה.

כמו שפתחתי, כיון שמוקד המאמר הוא קדושת השמות וכתבי הקודש, לא אאריך בדיונים סביב פתרונות הגניזה השונים, אלא סביב הצורך בגניזה. כמו כן במאמר יובאו השלכות מעשיות העולות מהיסודות שנידונו בו.

1. בתחומין כרך ל עמ' 489, הופיעה סדרת תשובות קצרות ממכה רבנים בנוגע ל'תחליפי גניזה לעלוני שבת', אך התשובות עסקו בשאלה המעשית ולא באו להקיף את הנושא.

פרק א: מתי שמות מתקדשים ואסורים במחיקה ומתי מותרים?

איסור מחיקת שם ה'

ציוותה התורה שכשיכנסו ישראל לארץ עליהם להשמיד את מקומות העבודה זרה שעבדו עמי כנען (דברים יב, ב-ד): "אֲבַד תֶּאֱבְדוּן אֶת כָּל הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר עִבְדוּ שֵׁם הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אַתֶּם יֹשְׁבֵי אֶת אֶלְהֵיהֶם, עַל הַהָרִים הַרְּמִים וְעַל הַגְּבְעוֹת וְתַחַת כָּל עֵץ רִיעָנָו. וְנִתְצַתֶּם אֶת מִזְבְּחֹתֶם, וְשִׁבְרֹתֶם אֶת מִצְבְּתֵיכֶם, וְאֲשַׁרְיֵיהֶם תִּשְׂרְפוּן בָּאֵשׁ, וּפְסִילֵי אֶלְהֵיהֶם תִּגְדְּעוּן, וְאֲבַדְתֶּם אֶת שְׁמֵיכֶם מִן הַמְּקוֹם הַהוּא". אולם הזהירה התורה: "לֹא תַעֲשׂוּן כֵּן לַה' אֱלֹהֵיכֶם". ביאר רבי ישמעאל בספרי (ראה סא) שמלבד הפשט האוסר פגיעה במקומות ובכלים שמקודשים לה', כלולה באיסור זה גם מחיקת שמותיו של הקב"ה:

מִנִּין לְנוֹתֵץ אֶבֶן אַחַת מִן הַהֵיכָל וּמִן הַמִּזְבֵּחַ וּמִן הָעִזְרוֹת, שְׁעוֹבֵר בְּלֹא תַעֲשֶׂה? תִּלְמוּד לומר: "ונתצתם את מזבחותם ושברתם את מצבותם - לא תעשו כן לה' אלוהיכם". רבי ישמעאל אומר: מנין למוחק אות אחת מן השם שעובר בלא תעשה? שנאמר "ואבדתם את שמם - לא תעשו כן לה' אלוהיכם".

איסור מחיקת שמות ה' שדרש רבי ישמעאל אינו רק אסמכתא, אלא איסור תורה, כמבואר בתלמוד (מכות כב, א). וכך פסק הרמב"ם (יסוה"ת ו, א):

כל המאבד שם מן השמות הקדושים הטהורים שנקרא בהן הקב"ה - לוקה מן התורה, שהרי הוא אומר בעבודה זרה: "ואבדתם את שמם מן המקום ההוא, לא תעשו כן לה' אלוהיכם".

וכך דעת שאר הראשונים: יראים (שסו); סמ"ג (לאוין ג); סמ"ק (קס); ספר הבתים (ספר המצווה, אזהרה סה); ספר החינוך (תלז), ותשב"ץ (א, ב).

מקורות מהם עולה שכל מחיקת שם ה' אסורה

למרות שלמדו חכמים מהפסוק הן את איסור מחיקת שם ה' והן את איסור נתיצת המזבח, לדעת רבים איסור מחיקת שם ה' חמור אף יותר מאיסור נתיצת המזבח. סתירת ההיכל או המזבח נאסרה רק בדרך השחתה, אך מותרת לצורך תיקונו. אבל מחיקת שם ה' היא איסור מוחלט, ואינה תלויה במגמת המחיקה, אלא בעצם המחיקה עובר באיסור תורה.²

2. לגבי ניתוץ המזבח כתב הרמב"ם שהאיסור הוא "דרך השחתה" (יסוה"ת ו, ז), ואילו לגבי מחיקת שם ה' (שם

כהרחבה לאיסור תורה זה, הורו חכמים שמי שכתב את שם ה' על כלים – עליו לקוץ מהכלי את החלק שנכתב עליו שם ה' ולגונזו (שבת סא, ב; שו"ע יו"ד רעו, ג). ולדעת פוסקים רבים, עד שיקוץ את אותו החלק אסור לו להשתמש בחפץ, משום שעשאוהו חכמים כאיסורי הנאה (חוות יאיר טז; בני יונה רעו, ג).³

העובדה שלדעת רבים מחיקת שמות אסורה תמיד, בשונה מנתיצת המזבח, מלמדת על מוחלטות איסור מחיקת שם ה'. ניתן ללמוד זאת גם מתקנת חכמים שלא להשתמש בכלים עם שמות עליהם.

ניתן לעמוד על מוחלטות איסור המחיקה מדין נוסף. אמרו חכמים שגוי פסול לכתוב ספר תורה, משום שכל מי שאינו מצווה בהנחת תפילין – פסול לכתבתו, והוא הדין לכתבת ספר תורה (גיטין מה, ב; רמב"ם תפילין ומזוזה וס"ת א, יג; שו"ע או"ח לט, א). אולם אע"פ שספר התורה פסול, חייבו חכמים לגונזו (גמרא שם; שו"ע יו"ד רפא, א). ביאר הרמב"ם (יסוה"ת ו, ה) שהואיל ומופיעים בספר התורה שכתב שמות קדושים, יש לגונזו. והוסיף שאפילו אם יכתוב הגוי שם קדוש שלא בספר, השם טעון גניזה. כיוצא בזה הורה החוות יאיר (טו), שטבעת-חותם שייצר גוי ועליה שם קדוש, אסורה בשימוש כדין כלי שנכתב עליו שם ה'. ובנוסף, המשתמש שוחק את שם ה' שעל הטבעת ועובר באיסור תורה. נמצאת למד, שאפילו שמות קדושים שנכתבו על ידי גוי אסורים במחיקה.

קושיא: מקרה בו הותרה מחיקת שם ה'

התמונה העולה מהמקורות עד כה היא, שישנו איסור מוחלט של מחיקת שם ה'. כיון שכך, קשה להבין את הגמרא (שבת קד, ב) ממנה עולה שלעיתים שם ה' אינו קדוש

הלכה א) לא התנה את האיסור בכך שיעשה דרך השחתה. בסדר משנה (יסוה"ת ו, א) ומנחת חינוך (תלז, יב) חקרו האם יש ללמוד מכך שגם מחיקה שאינה 'דרך השחתה' (כגון שמוחק בשביל לתקן את שם ה') אסורה. ואכן, הרב פרייס במשנת אברהם (סמ"ג ל"ת ג, ג) חילק בין מזבח שמותר להרוס לצורך תיקונו לבין שמות ה' שאסור למחקם לצורך תיקונם. וכך משמע מפוסקים רבים, שלא התירו מחיקת שם ה' גם לצורך תיקונו, כגון כשנכתב שלא בכוונה הדרושה לכתובה בספר תורה, אלא דרשו לגנוז את הידיעה (שו"ע יו"ד רעה, ג) או לקדור את מקום השם (ט"ז רעו, ז), וכך מורים (פנה"ל חפצי קודש י, ד). אולם יש שטענו שאכן אין הבדל בין ניתוח המזבח למחיקת שמות קדושים, ושניהם מותרים לצורך תיקון, אם כי הודו שבפועל קשה יותר להחזיר מחיקת שם ה' לצורך תיקונו מאשר לתקון המזבח (תשב"ץ א, ב; שו"ת רדב"ז א, עז; מהרש"ם ג, לט; עין יצחק א, ה, ג). ועיין שו"ת הרמ"א ק, י; שו"ת חתם סופר יו"ד, רסז.

3. למרות תקנת חכמים זו, מצוין החוות יאיר (טז) שאין איסור בעצם כתיבת שם קדוש, ובכך איסור מחיקה שונה מהותית מאיסור הזכרת שם שמיים לבטלה. ונראה שהסברה לכך, שהיחס לשם נקבע בשעת אמירתו, ואם אומרו בהקשר או במקום לא מכובד, דומה כאילו כתבו ומיד מחקו. אולם כתיבה כשלעצמה איננה 'סוף פסוק', אלא תלויה בשאלה כיצד ינהג עם החפץ שעליו כתוב השם. ואין הכי נמי, אם כתב שם במקום בזוי, כגון בבית הכסא, יתכן שעבר על איסור "לא תעשון" כבר בשעת הכתיבה, וממילא אחר שימחקו רק יסיר בכך את הביזוי, ולא יעבור על איסור מחיקה. וראה להלן בביאור דברי הרמב"ם על ספר תורה שכתבו מין.

ומותר במחיקה. כדי לבאר את דברי הגמרא נזכיר, שבכל פעם שסופר מגיע לכתוב אחד מן השמות הקדושים, עליו לעצור ולומר שעושה כן "לשם קדושת השם" (שו"ע יו"ד רעו, ב). אומרת הגמרא שסופר שהתכוון לכתוב את המילה 'יהודה', ובמהלך הכתיבה בטעות דילג על האות ד', ונמצא שכתב שם ה' (שם הווייה), רשאי למוחקו. זו לשון הגמרא:

תניא: הרי שהיה צריך לכתוב את השם, ונתכוין לכתוב יהודה, וטעה ולא הטיל בו דל"ת - מעביר עליו קולמוס ומקדשו, דברי רבי יהודה. וחכמים אומרים: אין השם מן המובחר.

המקרה בו הגמרא עוסקת הוא שסופר הגיע למקום בו עליו לכתוב שם הווייה, אך סבר שעליו לכתוב יהודה, ולמעשה כתב יהודה בהשמטת הד', כך שבתוצאה הגיע למצב הרצוי - ששם ה' כתוב במקומו, אך הוא נכתב מתוך כוונה למילה אחרת (יהודה). לדעת רבי יהודה, כיון שהמילה הראויה להיכתב אכן היתה שם ה', ואין צורך להחליף את הכתוב, ניתן לתקן את חסרון הכוונה על ידי שיוסיף הסופר שכבת דיו נוספת על השם שכתוב, מתוך כוונה 'לשם קדושת השם'. אולם לדעת חכמים אם יעשה כן, "אין השם מן המובחר". אם כן, מה יעשה לפי חכמים? הברייתא במסכת סופרים (ה, ד) ביארה יותר:

היה צריך לכתוב את השם, ונתכוון וכתב יהודה, ולא נתן בו דל"ת - מוחקו וכותב את השם, ר' יהודה אומר: יחזיר עליו את הקולמוס ויקדשנו, אמרו לו: אין זה מן המובחר.

במסכת סופרים מבואר שלדעת חכמים הפתרון הוא למחוק את שם ה' שנוצר על הקלף שלא באופן הכשר לספר תורה, ולכותבו שנית מתוך כוונה לקדש את השם, ופתרון זה עדיף מהעברת הקולמוס שנית. גמרא זו עומדת בסתירה כביכול למה שלמדנו לעיל, שיש איסור מוחלט במחיקת שם ה'. להיכן נעלם איסור התורה של "לא תעשון כן לה' אלוהיכם"⁴?

4. יתכן שבעקבות קושיה זו מעט ראשונים פירשו את הברייתא במסכת סופרים כשלוש דעות: לדעת ת"ק רשאי למחוק את השם, לדעת רבי יהודה מעביר עליו קולמוס ומקדשו, ולדעת חכמים העברת קולמוס איננה פתרון טוב, אלא עליו לגנוז את היריעה. והלכה כחכמים. כך פירשו אור זרוע (א, תקנו) ומאירי (קריית ספר ב, ג). אולם, רוב ככל הפוסקים (שיובאו בהערה הבאה) נקטו כדבר פשוט שתחילת הברייתא גם היא דברי חכמים, והלכה כמותם שמוותר למחוק את השם במקרה זה. אולם לכאורה קשה על דבריהם: מדוע באף אחד מהמקומות בהם נזכרה ברייתא זו לא צייטה הגמרא את הרישא? (כך הקשה הרב גאנצפריד בלשכת הסופר יב,

חלוקה קוטבית ומצב ביניים

התירוץ המתבקש הוא שיש הבדל בין כתיבה מתוך כוונה לשם קדוש לכתיבה בטעות. כאשר אדם כותב את שם ה' מתוך מודעות, ודאי שאסור למחקו. אולם במקרה שהובא בגמרא הנ"ל הסופר רצה לכתוב "יהודה", ורק טעות הקולמוס גרמה שיצא לו שם שמייים. במקרה כזה ודאי שהשם לא קדוש, שהרי נכתב כמתעסק בעלמא ובלי כוונה, ולכן אין איסור במחיקתו. וכך ביארו הראשונים והפוסקים, שהיתר המחיקה במקרה זה הוא משום שהכתיבה נעשתה בטעות ולכן השם איננו קדוש.⁵ אלא שחלוקה דיכוטומית זו לא מספיקה, משום שישנו מצב ביניים. כמו שראינו לעיל, כאשר כותבים ספר תורה ומגיעים לשם קדוש, נדרש מהסופר לעצור ולומר שהוא כותבו "לשם קדושת השם". אך מה הדין כאשר אדם כתב שם מתוך מודעות לכך שהוא כותב שם שמייים (ולא מילת חולין), אך לא קידש אותו באופן הכשר לספר תורה? מצד אחד, כתיבה זו אינה מחילה את הקדושה הנדרשת לאזכרות שבספר התורה, אך ודאי גם לא דומה לכתיבה של שם קדוש בטעות. הגמרא (גיטין נד, ב) מביאה מעשה העוסק בכתיבה כזו, וממנו אפשר לברר האם יש קדושה בשמות אלו:

ההוא דאתא לקמיה דרבי אמי, אמר ליה: ספר תורה שכתבתי לפלוני, אזכרות שלו לא כתבתים לשמן. אמר ליה: ספר תורה ביד מי? אמר ליה: ביד לוקח. אמר ליה: נאמן אתה להפסיד שכרך, ואי אתה נאמן להפסיד ספר תורה.

סופר שהעיד נגד כשרות ספר התורה שכתב, בטענה שלא קידש את האזכרות שבו, אינו נאמן לפסלו משום שהוחזק בהיתר וכבר אינו בידו, אבל כן נאמן להפסיד את שכר עבודתו (בשו"ע יו"ד רפא, ה, ביאר שמפסיד שכר כתיבת האזכרות). ביאר רש"י (גיטין

א). נראה לתרץ, שהרישא לא נזכרה במסכת שבת (קד, ב) ובמסכת גיטין (כ, א) משום שהעיסוק הוא בשיטת רבי יהודה, ובמסכת גיטין (נד, ב) מדובר על מקרה בו הספר כבר לא ביד הסופר, ואינו נאמן לטעון שהשמות שכתובים בו לא התקדשו, ולכן אין יכולת מעשית למחקם נמצא שבכל המקרים אין תועלת מהזכרת היתר המחיקה לדעת חכמים.

5. כך עולה בבירור מדברי היראים (שסו), סמ"ג (לאוין ג) והגה"מ (יסודי התורה ו, א). וכ"כ במפורש התשב"ץ (א, קעז) ופירש כך גם בדעת הסמ"ק (קס). וכ"כ רדב"ז (א, עז); מהרשד"ם (יו"ד קפז); שב יעקב (א, נד); ברכי יוסף (יו"ד רעו, כד); כנסת הגדולה (הגב"י יו"ד רעו, טז); מחנה אפרים (הל' ס"ת דף נד, א); בני יונה (הקצר רעו, ט); נו"ב (יו"ד תניינא קפ); יהודה יעלה (יו"ד רסט); אדרת אליהו (יו"ד צה); משיב דבר (ב, פ); דעת כהן (קסו); תועפות רא"ם (שסו, ה). וברש"י (שבת קד, ב, 'וטעה') ופסקי רי"ד (שבת קד, ב) ביארו שכשכתב הסופר שם בטעות – "אין בו כוונה", אך לא כתבו במפורש שמוותר למחקו. וכך הורו פוסקים נוספים להלכה, בלא לבאר את לשון הגמרא: חוות יאיר (טז); חיים ביד (פ). וכך ביארו הלבוש (רעו, יב). שב יעקב (נד) ונחלת יעקב (סופרים ה, ג) בדעת השו"ע (יו"ד רעו, יב). וכן עולה מכל המתירים לסחור במטבע שעליו חקוק שם קדוש ואף להתיכו, כמו שיבואר להלן.

שם, 'ואין אתה') שכיון שהספר כבר לא ביד הסופר, אין בכוחו לטעון כנגד כשרות הספר. אך מה הדין אם הספר עודנו ביד הסופר? האם האזכרות שבספר זה כלל לא קדושות, בדומה למי שכתב שם קדוש בטעות? או שגם אזכרות שהסופר לא קידש, כיוון שכתבן במשמעות של שם שמיים, קדושות לעניין שאסורות במחיקה?⁶

מדברי רבי חזקיה די סילוה (פרי חדש, לשונות הרמב"ם יסוה"ת ו, 1) נראה ברור שהאזכרות שבספר קדושות ואסורות במחיקה. אמנם יש חכמים שהסתפקו האם מי שמחק שם שלא התקדש לוקה או לא, אך עמדתו שהמוחק שם כזה עובר על איסור תורה ולוקה:

דע שקצת חכמים נסתפקו בענין מחיקה את השם, אי לקי מן התורה דוקא בקידש את השם, או דילמא ההיא לספר תורה איתמר, אבל לענין מחיקה אף שלא נתקדש השם – שם מיהא הוי, ולקי עליה אם מחיקה. ולדידן הכי מסתברא לן ודאי, דלקי מן התורה בכל גוונא, דהא מסתמא שם שכתוב בכלים לא נתקדש, ואעפ"כ כתב הרב דהמתין הכלי הרי זה לוקה.

לפרי חדש מסתבר שאסור מן התורה למחוק שם שלא התקדש לספר תורה, והראיה שלו היא מכך שהרמב"ם (יסוה"ת ו, 1) חייב מלקות את המתין כלי שנכתב עליו שם ה', ומניח הפר"ח שאף אדם לא יקדש שם שנכתב על כלי "לשם קדושת השם" כפי שעושים בספר תורה. לדידו, גם אם סופר מעיד על פסלותו של ספר שבידו בגלל שלא קידש את השמות שבו, אין בכוח עדות זו להתיר את מחיקת השמות שבספר,

6. הראשונים נחלקו בשאלה האם סופר שכותב אזכרות סתם (ללא כוונה מיוחדת) כותב אותן לשמן, או סתם כתיבה אינה לשמן, ורק אם יפרש שכותב "לשם קדושת השם" האזכרה כשרה לספר תורה. לדעת מקצת הראשונים, סתם כתיבת אזכרות לשמן, ולכן שינו את הגרסה במעשה המובא בגמרא, ואמרו שהסופר אמר: "כתבתים שלא לשמן", דהיינו שבמודע פסל את השמות, אך סתם כתיבת שמות לשמן (כך כתבו תוס' מנחות מב, א, 'ואל ימול' לתירוץ אחד; תוס' שאנץ ע"ז כז, א; רבינו אלחנן המובא במדרכי מנחות תתקמח; וכך הורה בדיעבד בפנים מאירות א, מה). אולם, לרוב הראשונים סתם כתיבת אזכרות שלא לשמן, ואם לא פירש שכותב לשמן – הספר פסול, וכמו שעולה מהמעשה בגמרא על פי הגרסה הרווחת. כ"כ הרמב"ם (תפילין ומזוזה וס"ת א, טו), רבינו תם (מובא בתרומה קצ); סמ"ג (עשין כה); תרומה (קצ); תוס' (ע"ז כז, א, 'זכי היכין'; מנחות מב, א, 'ואל ימול' לתירוץ שני); רמב"ן (גיטין מה, ב); רא"ש (ס"ת ג-ד); מרדכי (מנחות תתקסו); מאירי (קרית ספר ב, ג); הגמ"י (תפילין א, ל); רבינו ירוחם (תא"ו ב, ב). וכ"כ שו"ע (או"ח לב, יט). כתב הפרי מגדים (או"ח לב א"א לב) שחובת הכוונה היא מדברי חכמים, אולם לרוב ככל הפוסקים הכוונה מעכבת מדאורייתא (כך עולה במפורש מהתוס' שהקשו מדוע אם סתמו שלא לשמן, היתה צריכה התורה דרשה מיוחדת שגוי שכתב ספר תורה הספר פסול, שכן אם החובה מדרבנן – קושיא מעיקרא ליתא, ושאלה זו שאלו ראשונים נוספים). וכ"כ לבוש (לב, יט); שועה"ר (לב, לא); שו"ת יהודה יעלה אסאד (ח"א יו"ד רסט); הרב גוטמכר (אדרת אליהו יו"ד פט); דברי יציב (יו"ד קעד) ועוד.

שהרי נכתבו במשמעות שם שמיים, אלא רק לפסול אותו לשימוש.⁷ דברי הפר"ח הובאו להלכה ע"י פוסקים רבים, ובראשם הברכי יוסף (יו"ד רעו, כד). אולם, מדברי הש"ך (יו"ד רעו, יב) נראה שלא מקבל את מוחלטות האיסור שהביע הפר"ח, אלא התיר באופנים מסוימים למחוק שם שנכתב בלא שהתקדש:

שם של חול, אלא שהוא נכתב כשמות הקדושים, כגון: "והייתם כאלהים" וכהאי גוונא - מותר למחוק. וכן שם של קודש שלא נכתב לשם קדושה - מותר למחוק לצורך תיקון דוקא, אבל לגזז ולגנוז שרי אפילו שלא לצורך תיקון.

לא ברור למה התכוון הש"ך באמרו: "שם של קודש שלא נכתב לשם קדושה". האם כוונתו שהסופר התכוון לכתוב יהודה, ואם כן נמצא שהחמיר יותר מהגמרא (שבת קד, ב) ורוב הפוסקים שהתירו למחוקו, כמבואר לעיל. או שמא כוונתו שהסופר כתב במשמעות שם שמיים, רק שלא קידשו לספר תורה, ובמקרה זה דווקא התיר הש"ך למחוקו רק לצורך תיקון. ואם אכן כך, נמצא שבמקרה בו אסר הפר"ח מדאורייתא, התיר הש"ך לצורך תיקון.⁸ בין כך ובין כך, דברי הש"ך לא תואמים את החלוקה הדיכוטומית שהצגנו, שהרי לפי החלוקה שהצגנו היה על הש"ך להורות אחד מהשניים: להתיר למחוק ללא סייג (כמו סופר שהתכוון לכתוב יהודה), או לאסור את המחיקה אפילו לשם תיקון (כמו שם שנכתב לשם קדושת השם).

שלוש מדרגות בשמות קדושים

קיומה של דרגת ביניים בין כתיבה הכשרה לספר תורה לכתיבה המותרת במחיקה, מכריחה אותנו להגדיר שלוש מדרגות בכתיבת שמות קדושים:

א. שם שנכתב מתוך משמעות לשם ה' והתקדש "לשם קדושת השם", כפי הנדרש לכתיבת סת"ם.

7. כאשר הספר היה בחזקת כשרות וניתן לאדם אחר, הדיון הוא מצד דיני נאמנות (עי' ערוה"ש רפא, יב-יד). אולם כאשר הספר עדיין ביד הסופר, היה מקום לומר שכיון שיודע שהאמת היא שלא קידש את השמות, יהיו מותרים במחיקה. אך מדברי הפר"ח עולה שאף כשברור שלא קידש את השמות, עדיין אסור למחוקם כיון שנכתבו במשמעות שם שמיים, ולשיטתו אף יש בכך איסור תורה.

8. הפוסקים נחלקו בהבנת דברי הש"ך. יש שאמרו שהש"ך התיר למחוק שם שנכתב בטעות רק כשהמחיקה לצורך: פנים מאירות (א, מה); שערי דעה (רעו, ה); מקדש מעט (כלל ז); לשכת הסופר (חקירה יא); ערוה"ש (יו"ד רעו, כה). ויש שאמרו שהש"ך התיר למחוק לצורך תיקון אף שם שנכתב במשמעות שמיים, אך לא התקדש לקדושת סת"ם: שב יעקב (נד); מנחת חינוך (תלז, ח); בני יונה הקצר (רעו, ט); פמ"ג (מש"ז או"ח לב, ב). ועיין ש"ך יו"ד רעה, ג.

- ב. שם שנכתב מתוך משמעות לשם ה', אך לא התקדש כנדרש לכתיבת סת"ם.
ג. שם שנכתב בטעות או במשמעות חולין.

המדרגה הראשונה של שמות שנכתבו "לשם קדושת השם" לכל הדעות אסורה במחיקה מהתורה.⁹

המדרגה השנייה היא שמות שנכתבו במשמעות שם שמיים אך לא התקדשו. שמות אלו פסולים לספר תורה אך אסורים במחיקה. ונחלקו הפוסקים אם איסור מחיקתם מן התורה או מדברי חכמים.

בעבר, היו עובדי עבודה זרה שנהגו לכתוב את שמות אליליהם על רהיטים וכלים, מתוך מחשבה שתהיה להם מכך ברכה, וכפי הנראה היו יהודים שחיקו את מעשיהם. והורו חכמים (שבת סא, ב), שיש לקצוץ את המקום בכלי שעליו נכתב השם ולגונזו. הרמב"ם (יסוה"ת ו, 1) כתב שלוקים על מחיקת שמות אלו, זאת אומרת שיש בכך איסור תורה:

כלי שהיה שם כתוב עליו, קוצץ את מקום השם וגונזו. אפילו היה השם חקוק בכלי מתכות או בכלי זכוכית, והתיך הכלי - הרי זה לוקה. אלא חותך את מקומו וגונזו.

אך השאלה היא האם אותם אנשים קידשו את השמות, או רק כתבום מתוך משמעות שם שמיים. יש שהסבירו שאותם אנשים לא קידשו את השמות, ואף על פי כן יש בכך

9. נחלקו הראשונים האם לפני סופר כותב שם קדוש צריך שיזכיר בפיו שכותב "לשם קדושת השם" (תוס' ע"ז כז, א; ארחות חיים תפלין כד), או שאף מחשבה מועילה (רא"ש ס"ת ד; טור יו"ד רעו, ב). ויש שהסתפקו בכך (סמ"ג עשין כה; תרומה קצב). ראו ב"י (או"ח לב, יט) וט"ז (יו"ד רעו, א). השו"ע (או"ח לב, יט; יו"ד רעו, ב) פסק שצריך לומר בפיו לפני כתיבת אזכרה בספר תורה "לשם קדושת השם", ולא מועילה מחשבה. ולדעת הרמ"א (או"ח לב, יט) בדיעבד מחשבה מועילה, ובתנאי שאמר בתחילת הכתיבה שכותב את הספר לשמה. המחנה אפרים (הל' ספר תורה דף נד, א) הסתפק האם כוונה במחשבה פירושה שיעצור לפני שכותב שם קדוש בספר ויחשוב שכותבו "לשם קדושת השם", או שגם כתיבה מתוך משמעות לשם שמיים ולא למילת חולין מקדשת את השם באופן הכשר לספר תורה. יש שנקטו כאפשרות השנייה (בני יונה הארוך רעו, ב; מקדש מעט כלל ו, ב). אולם לרוב הפוסקים צריך שיחשוב במפורש שכותב "לשם קדושת השם". כ"כ ברכי יוסף (יו"ד רעו, ה) ומגן גיבורים (או"ח לב, מא). וכך ברור שדעת הראשונים הסוברים שצריך דווקא אמירה בפיה. גם מחלק מהראשונים שהכשירו במחשבה, או שלא נתבארה עמדתם, משמע כצד הראשון, שיחשוב שרוצה להחיל קדושה (לשון הרא"ש ס"ת ד: "צריך שיחשוב לשם קדושת השם", וכע"ז טור רעו, ב; לשון המרדכי מנחות תתקמט: "שיכתבם לשם קדושת ה' יתברך, מה שאין כן בשאר ס"ת"). וכן עולה מדברי הרמ"א (יו"ד רעו, ב) שכתב שגם אם התכוון לקדש את המילים "אלהים אחרים", אינן קדושות, שאין מתפיסים בעלי מומין במזבח משמע שהעניין הוא להחיל קדושה. וכן משמע ברדב"ז (א, קנד) שהעיקר הוא החלת קדושה. וכ"כ אור שמח ואבן האזל (תפילין ומזוזה וס"ת א, טו); מנחת שלמה (ב, א). ועיין לעיל הערה 6 שהצורך בכוונה הוא מן התורה.

איסור תורה, וכמו שביאר הפר"ח. ונמצא שכל שם שנכתב במשמעות שם שמייים אסור במחיקה מן התורה, אף אם לא קידשוהו. כ"כ תשב"ץ (א, ב); חוות יאיר (טז); מנחת חינוך (תלז, ח); ברכי יוסף (רעד, כד); קסת הסופר (יא, ב).¹⁰

אולם יש שביארו שכיוון שאותם אנשים רצו ברכה, ודאי קידשו את השמות, משום שסברו שכלל שהשם יותר קדוש - תהיה בכך יותר ברכה. לשיטתם, רק באופן זה איסור איבודם הוא מן התורה, אך הכותב שם במשמעות שם שמייים ולא קידשו, איסור איבודו מדרבנן בלבד. כ"כ מחנה אפרים (הל' ס"ת דף נד, א); סדר משנה (יסוה"ת ו, א); עין יצחק (א, או"ח ה); מלמד להועיל (ב, פח); אחיעזר (ב, יו"ד מח); והרב הרצוג (פסקים וכתבים ד, יו"ד קז).¹¹

המדרגה השלישית היא שמות שמתרים במחיקה, כמבואר בגמרא במסכת שבת (קד, ב; מסכת סופרים ה, ד) שהרוצה לכתוב "יהודה" ובטעות כתב שם, מותר למוחקו.¹² בנוסף, לכל השמות הקדושים יש בעברית מילים מקבילות בעלות משמעות של חולין, כגון 'אלהים' במשמעות שופט, או 'אל' במשמעות חוזק או כמילת יחס. וברור שמי שכתב תוך כוונה למשמעות החולין, אין קדושה במילה ומותר למוחקה.¹³

הכוונה קובעת את קדושת השמות

העובדה שמילה שמבטאת שם שמייים מקבלת שלוש התייחסויות הלכתיות שונות,

10. וכ"כ מעשה רוקח (יסוה"ת ו, 1) בדעת הרמב"ם. ובשאלת יעבץ (ב, קמ) התלבט, ונטה לומר שגם שם שלא קדשוהו אסור במחיקה מן התורה.

11. וכ"כ אגרות משה (יו"ד א, קעב) בדעת הרמב"ם. ובציץ אליעזר (ג, א) כתב שלרש"י וחינוך רק מחיקת שם הכתוב על הקלף אסורה מן התורה, והשאר מדרבנן. ונראה שכוונתו היא שלשיטתם כל שלא כתוב כספר תורה איסור מחיקתו מדרבנן. יש שהבינו בדעת היראים (שסו) אף יותר מכך, שכל שם שלא התקדש - מותר במחיקה. כ"כ מהרש"ל (עמודי שלמה על הסמ"ג, לאוין ג); הרב חזן (עמודי הארזים עמ' כו). ויש שפירשו כך גם בדעת התשב"ץ (א, קעז), כ"כ ברכי יוסף (יו"ד רעו, כד) והרב טייב (ווי העמודים ט, ה). ויש שאף הורו כהבנתם בתשב"ץ למעשה (לחם יהודה ב, מ; מים חיים משאש או"ח ב, שסט). אולם הבנתם בתשב"ץ כלל אינה מוכרחת, ואדרבה, מדברי התשב"ץ א, ב, מבואר להיפך, שגם שם שנכתב על הלוח עבור התלמידים קדוש ואסור במחיקה, אע"פ שמן הסתם לא קדשוהו.

12. לעיל הערה 5 הבאנו שכך דעת רוב רובם של הפוסקים. ועיין בהערה 8 שכך גם יש שביארו בדעת הש"ך, אך כמבואר שם, יש שחלקו על כך ולדעתם הש"ך החמיר שההיתר למחוק שם שנכתב בטעות הוא רק לצורך תיקון. 13. הגמרא בשבועות (לה, ב) הביאה דוגמאות לשמות הכתובים בתנ"ך שאין כוונתם לקב"ה אלא למשמעות חול, ומשמע שכיוון שאינם קדושים מותרים במחיקה. ועל אף שהדבר ברור, נוסיף שכך גם עולה מתשב"ץ (א, קעז) שביאר שהכותב "אלהים אחרים" מותר למחוק, אף אם כיוון לקדשו, משום שהוא כמתפיס מומים במזבת. והובא להלכה ברמ"א (רעו, ב). ובאגרות משה (יו"ד א, קעב) התיר בכל השמות כשכיוון למשמעות אחרת או כתב ללא כל כוונה, אך החמיר בשם הוויה בנימוק שאין לו משמעות חולין. אולם למעשה, בעברית מודרנית גם לשם הוויה יש משמעות חולין - אם רוצים לומר שפלוני מהווה, בלשון עתיד. ובפניני הלכה (חפצי קודש יא, ח) כתב שאף שמן הדין אין איסור לכותבו בכוונת חולין, אין נכון לעשות כן, אלא יכתוב בכתב מלא: "הווה". וראה שם דוגמאות נוספות לכתובת שם ה' במשמעות חולין.

על פי שלוש המדרגות שהגדרנו, מלמדת שהדין אודות גניזת שמות קדושים לא צריך להתמקד סביב קיומם של השמות בדף או בספר, אלא לעסוק בכוונה בשעת כתיבתם. שהרי אותו השם יכול להיות אסור במחיקה מן התורה במקרה אחד (אם סופר כתבו וקידשו כדון), ובמקרה אחר מותר לגמרי במחיקה (כגון אם סופר רצה לכתוב יהודה, אך יצא לו שם הווייה).

ראיה מהיתר שריפת ספר תורה שכתבו מין

כעת, אבסס בעזרת שני מקורות נוספים את העיקרון שהכוונה קובעת את קדושת השמות.

הגמרא בגיטין (מה, ב) מביאה דברים בשם רב נחמן העוסקים בספר תורה שנכתב על ידי מין או גוי, ומה הדין אם נמצא בידם אך לא ברור שהם כתבו אותו. לאחר מכן מציגה הגמרא סתירה משולשת בנוגע לגוי שכתב ספר תורה, ומיישבת שיש בכך שלוש דעות:

אמר רב נחמן, נקטינן: ספר תורה שכתבו מין – ישרף, כתבו גוי – יגנז; נמצא ביד מין – יגנז, נמצא ביד גוי – אמרי לה: יגנז, ואמרי לה: קורין בו. ספר תורה שכתבו גוי, תני חדא: ישרף, ותניא אידך: יגנז, ותניא אידך: קורין בו! לא קשיא: הא דתניא ישרף – רבי אליעזר היא, דאמר: סתם מחשבת גוי לעבודה זרה; והא דתניא יגנז – האי תנא הוא, דתני רב המנונא בריה דרבא מפשרוניא: ספרי תורה, תפלין ומזוזות שכתבן מין ומסור, גוי ועבד, אשה וקטן, וכותי וישראל מומר – פסולין, שנאמר: וקשרתם... וכתבתם, כל שישנו בקשירה ישנו בכתיבה, וכל שאינו בקשירה אינו בכתיבה; והא דתניא קורין בו – האי תנא הוא, דתניא: לוקחין ספרים מן הגויים בכל מקום ובלבד שיהיו כתובין כהלכתן, ומעשה בגוי אחד בצידן שהיה כותב ספרים, והתיר רשב"ג ליקח ממנו.

לדעת רבי אליעזר, סתם גוי שכתב ספר תורה כתבו כתשמיש או נוי לעבודה זרה שלו, ולכן, אם הספר הגיע לידי ישראל – טעון שריפה, כדי להרחיק את ישראל מעבודה זרה. ולדעת רב המנונא, אין להניח שסתם גוי שכתב ספר תורה כתבו לשם עבודה זרה, ולכן אין חובה לשרפו. אולם הספר פסול, ולכן יש לגונזו.

ביחס לדעה השלישית שמותר לקנות ספרי תורה מסופר גוי, וכמו שהורה רשב"ג, הצביעה הגמרא בהמשך על סתירה בין הוראה זו של רשב"ג לבין דעתו שכתבת ספר התורה צריכה להיות 'לשמה', ומשמע שבעקבות כך גוי פסול לכתובה.

ותירצה הגמרא שרשב"ג לא הכשיר ספר תורה שכתבו גוי, אלא מדובר ב"גר שחזר לסורו מחמת יראה".¹⁴

חילוקו של רב נחמן בין ספר תורה שכתב גוי לספר תורה שכתב מין נפסק להלכה (רמב"ם יסוה"ת ו, ח; שו"ע יו"ד רפא, א). אולם נדרש להבין מה ההבדל העקרוני בין השניים, הרי שניהם פסולים לכתובת ספר תורה!
פירש רש"י (גיטין מה, ב):

מין – האדוק בעבודה זרה, כגון כומר. ישרף – דודאי לשם עבודה זרה כתבו.

בהמשך ביאר את השיטה בגמרא הסוברת שנמצא ביד גוי כשר לקריאה (ה'אמרי לה' השני):

ואמרי לה קורין בו – דספק ספיקא הוא: שמא ישראל כתבו, ואם תמצא לומר הוא כתבו – שמא למכור לישראל כתבו, ולא לשם עבודה זרה.

מדברי רש"י עולה שההבדל בין מין לגוי הוא שמין בוודאי כותב לשם עבודה זרה, דהיינו כתשמיש או נוי לעבודה זרה שלו, ואילו בגוי יש ספק אם כתבו לשם עבודה זרה. ולכן, אם יש לנו ספק נוסף, נתיר את הספר מחמת 'ספק ספיקא'. לפי זה, אם ברור שהגוי לא כיוון לשם העבודה זרה שלו, יתכן שלרש"י הספר כשר לקריאה בציבור.¹⁵
ברם, הרמב"ם פירש אחרת מרש"י (יסוה"ת ו, ח):

כתבי הקדש כולן, ופירושיהן וביאוריהן – אסור לשרוף אותן או לאבדן ביד, והמאבד ביד – לוקה מכת מרדות. במה דברים אמורים? בכתבי הקדש שכתבו אותן ישראל בקדושה, אבל מין ישראלי שכתב ספר תורה – שורפין אותו עם האזכרות שבו, מפני שאינו מאמין בקדושת השם, ולא כתבו אלא והוא מעלה בדעתו שזה כשאר הדברים, והואיל ודעתו כן לא נתקדש השם, ומצוה לשרפו

14. יש אומרים שלמסקנה כך גם התנא של 'לוקחין ספרים' סובר, ולמעשה אין תנא שמכשיר ס"ת שכתבו גוי (רמב"ן שם). אולם יש שפירשו שהתנא שהתיר לקחת ספרים חולק על רשב"ג ומכשיר ס"ת שכתבו גוי (קיקיון דיונה ופני יהושע שם). וראה בהערה הבאה שיש אומרים שכך דעת רש"י.

15. כך כתב הב"י (יו"ד רפא, א) בדעת רש"י. אולם לשאר הראשונים פסול, משום שאינו מצווה בהנחת תפילין (תוס', רמב"ם, רמב"ן, רא"ש ועוד; וכ"כ שו"ע או"ח לט, א; יו"ד רפא, א). וגם ברש"י יש שביארו כך (כך הציע הב"י שם; פנים מאירות א, מה; ערך השלחן או"ח לט, ד; בית אהרן גיטין מה, ב). ובביאור דעת רש"י בכוננת המין "לשם עבודה זרה", עיי' בתבואות שור ב, ג; אג"מ יו"ד א, קעב.

כדי שלא להניח שם למינים ולא למעשיהם. אבל גוי שכתב את השם – גונזין אותו, וכן כתבי הקדש שבלו או שכתבן גוי – יגנזו.

לדעת הרמב"ם, מותר לשרוף ספר תורה של מין, על אף שהוא יהודי, משום שאין קדושה באזכרות שכתב, הואיל "והוא מעלה בדעתו שזה כשאר הדברים". והוסיף שמצווה לשרוף כדי לאבד את זכרם של המינים.

פירוש דברי הרמב"ם הוא שכיוון שהמין לא מייחס משמעות קדושה כמסורת ישראל לשמות, אין בהם קדושה. כך פירשו: שב יעקב (נד); מהר"ם שיק (או"ח סו); הרב דב בעריש רפפורט (דרך המלך יסוה"ת ו, ד); אבן האזל (יסוה"ת ו, ח); אגרות משה (או"ח ב, נ). וכך ביאר הרב גאנצפריד (לשכת הסופר חקירה יא), זו לשונו:

נראה כוונתו, דכיון שאינו מאמין בה' – הרי שוה לו כתיבת השם ככתיבת שאר הדברים, ולכן לא נתקדש השם. אבל מי שהוא מאמין בה' יתברך שמו ובקדושתו, כשהוא כותב את השם ויודע שהוא כותב שמו של הקב"ה, ממילא מתקדש השם.

בשו"ת מהר"ם שיק (או"ח סו) ביאר שיש כאן מחלוקת ראשונים, שלדעת רש"י שם שנכתב ללא משמעות של קדושה אסור במחיקה, ורק כשכיוון לשם עבודה זרה – אין בשמות קדושה, ואם הם בספר יש לאבדו. ואילו לדעת הרמב"ם גם אם לא כיוון לעבודה זרה השמות אינם קדושים, ואם הם בספר תורה יש לאבדם. אולם, אין הכרח לקבל את דברי מהר"ם שיק, משום שעל אף שהראשונים ביארו את הסוגיה בצורה שונה, יתכן שבפועל לא נחלקו. וכשם שהרמב"ם מודה לרש"י שאם מין יכתוב שם קדוש בספר תורה לשם עבודה זרה יש לאבדו, יתכן שגם רש"י יודה לסברת הרמב"ם, שאם כתבו כשאר הדברים – אין בו קדושה. ואכן מצאנו פוסקים רבים שהביאו את שיטת הרמב"ם להלכה במקרים שונים, בלא לטעון שרש"י חולק על כך.¹⁶

רואים מסוגיה זו, ובפרט מהסבר הרמב"ם, שכאשר אין כוונה למשמעות של קדושה באזכרות, הן אינן קדושות ומותרות במחיקה. מכאן שהכוונה מכריעה.

ראיה ממטבע שמוטבע בו שם הוויה

דוגמא מאלפת לכוונה כגורם מכריע, רואים בשאלת המטבעות שעליהם מופיע שם הוויה. במהלך המאה ה-16 מלך שוודיה, אריק הארבעה עשר, הנפיק מטבעות זהב שכוללים שם הוויה עליהם באותיות עבריות (יש לשם הוויה משמעות דתית עבור הנוצרים). אחריו עשו כך מלכים נוספים בשוודיה. גם בדנמרק, כריסטיאן הרביעי הנפיק

16. שב יעקב (נד); משיב דבר (ב, פ); הרב הרצוג (פסקים וכתבים ד, קו); אגרות משה (או"ח ב, פ), ועוד.

מטבעות כסף עם שם הוויה במהלך המאה ה-17.¹⁷ מטבעות אלו התגלגלו ברחבי אירופה, והגיעו ליהודים שהתלבטו אם מותר לסחור בהם או להתיכם. הרב יאיר בכרך (חוות יאיר זט) נשאל בנוגע לטבעת שהוטבע בה שם ה' על ידי נוכרי, ואסר את השימוש בה משום שהיא ככלי שכתוב עליו שם קדוש, שנעשה כעין הקדש, וכן מחשש למחיקת השם החקוק בה. אולם, בסוף דבריו העיר שאין הדין כן במטבעות שעליהם חקוק שם הוויה, שבהם מותר לסחור ואף להתיכם:

מ"מ נקוט מיהא דהחותם הנזכר – קדוש יאמר לו. ולפי זה, במטבעות שנטבעין במדינות שווידין (שוודיה, א"ל) בשם של ד' אותיות היה צריך עיון. ומכל מקום נראה לי דמותרים הם, כי נטבעו להוציאם, והוה ליה ככתיבת השם בפירוש לשם חול.

למרות שאסר החוות יאיר למחוק שם שנכתב על גבי טבעת, הכריע ששם ה' הכתוב על מטבעות נחשב כאילו כתבו במשמעות של חולין, ואינו קדוש. דבריו הובאו להלכה ע"י אחרונים רבים.¹⁸

מה ההבדל בין חותם טבעת האסור במחיקה לבין מטבע? כתב החוות יאיר שהמטבעות "נטבעו להוציאם, והוה ליה ככתיבת השם בפירוש לשם חול", ודבריו צריכים ביאור. ניתן להציע כמה הסברים: המטבע מיוחד בכך שהוא פריט פונקציונלי, ולכן אין ערך לתוכן הכתוב בו מצד עצמו, אלא הכתוב בו מאפשר לבצע בו מסחר. וכיון שכך, התוכן הטבוע במטבע לא נתפס כדבר עם ערך, אלא רק פותר את 'בעיית' היותו של המטבע לא מסומן, ובכך עשוי להזדייף.

ניתן להציע הסבר נוסף, שכיוון שמטבע משמש לסחורה הוא נחשב לדבר בזוי, ולא יתכן שדבר שבהגדרתו הוא בזוי יתקדש, ולכן גם אם כתוב עליו שם, מותר למחוק. הסבר שלישי הציע הרב מלמד (פנה"ל חפצי קודש יא, ט), לפיו הכתיבה במטבע לא נעשית מתוך רצון לבסס קדושה בעולם בעזרת נוכחות השם על המטבע, אלא לזיכרון בלבד, כעין סמל, ולכן הוא איננו קדוש.

בכל אופן, לפי איזה מההסברים שנקוט, רואים שהכוונה וההקשר בזמן הכתיבה הם שקובעים את מעמד המילה הכתובה, ולא עצם זה שכתוב שם קדוש.

17. למידע נוסף, ראו מאמרו של Howard M. Berlin בכתב העת Coin World מתאריך 3 לינואר 2011.

18. הביאו דבריו להלכה: מחצית השקל (שלד, כד); חסד לאלפים (הל' ספר תורה ז); משנה ברורה (שלד, נב); כף החיים (שלד, צז); יביע אומר (ד יו"ד כא); בנין אב (ה, נו); משנה הלכות (ה, קכ); מנחת אשר (ב, נה); וכעין זה בפי"ג (מש"ז שלד, טז). אמנם, המחנה אפרים (הל' ס"ת דף נד, א) אסר מדרבנן לאדם משום ביזיון.

שמות שנכתבו ללא כוונה כלל

לאחר שביססנו את העיקרון שהכוונה קובעת את קדושת השמות, נרחיב את המדרגה השלישית של שם שנכתב שלא מתוך קדושה, ונבאר שגם שם שנכתב בצורה סתמית – ללא כוונה כלל, שייך למדרגה זו ואיננו קדוש.

בשלב הראשון לאחר מהפכת הדפוס (סביב שנת 1450) ההדפסות היו בעיקר של כתבים דתיים. ככל שהדפוס השתכלל ומחיר הנייר והעבודה הוזל, החלו להתרבות בתי הדפוס, וכן התרבו תחומי הדעת אותם הדפיסו. בתחילת המאה ה-17 כבר החלו להדפיס עיתונים שבועיים.

כשלוש מאות שנה לאחר המצאת הדפוס, וכמאה שנה לאחר היתר החוות יאיר, הוסיף הרב יחזקאל לנדא (נודע ביהודה יו"ד תניינא קפ) סברא נוספת להיתר איבוד המטבעות. כשנשאל אודות מטבע ובו שם קדוש, הסביר שגם אם נאמר שכוונת מעצב המטבע היתה לשמיים, עדיין אין בו קדושה:

שזה ברור שאף אם המושל שתיקן מטבע זו היה לבו לשמים, ואף אם גם האומן שחקק צורת המטבע על החותם היה כוונתו לשמים, מכל מקום זה המכה בקורנס שהחותם יוטבע על המטבע – זה עושה מעשה קוף ואין לו שום כוונה, ועיקר האותיות שנטבעים על הכסף הוא על ידי זה... ואם כן אין בזה שום חשש איסור להתיכו.

לפי דבריו, כדי ששם יתקדש נדרשת כוונה, וכיוון שיוצר המטבעות בפועל (הצורף המכה בקורנס) עושה זאת ללא כוונה לכתיבת שם קדוש, אין איסור בהתכתם. סברא דומה כתב הרב דב בעריש רפפורט (דרך המלך יסוה"ת ו, ד), בביאור דברי הרמב"ם שציטטנו לעיל (יסוה"ת ו, ח):

וסברתו נראה לומר, דכל שנתכוין לכתוב השם, רק שאינו מכוין לקדשו – כיון שיודע ומרגיש שכותב השם, אמרינן דסתמא לשמו עומד, ומשום הכי חלה עליו קדושת השם. אבל היכא שאינו מרגיש שכותב השם, רק שנתכוין לכתוב יהודה וטעה ולא הטיל בו דלי"ת, הוי כעין דאמרינן לענין מְצוֹת, דאף למאן דאמר מְצוֹת אין צריכות כוונה – דוקא שיודע שעושה רק שאינו מכוין לצאת, אבל אם שמע קול שופר וכסבור חמור בעלמא הוא, לכולי עלמא לא יצא. הכא נמי, אם כותב השם ויודע שכתבו, אף שאינו מכוין לקדשו, יש לומר כיון דסתמא עומד לקדושת השם – חלה הקדושה ממילא ואסור למוחקו, אבל מי שאינו מרגיש שכותב השם – לא חלה עליה קדושה.

גם מרן הרב קוק (דעת כהן קסא) כתב סברא דומה לסברת הנודע ביהודה. אביו של מרן הרב סייע לו בהדפסת כתב העת 'עייטור סופרים', ודן איתו בנוגע לעבודת המדפיסים, שמוחקים שמות קדושים בעת שמתיכים את לוחות ההדפסה. כתב לו על כך מרן הרב קוק:

שאותיות שמורות ומתוארות כמו שם, אם נקבעו לכִּנְה אחרת או במקרה בלא שום כִּנְה בעולם, ודאי אין בהן איסור מחיקה, שאין זה נקרא כלל בשם 'שם'. ולעניות דעתי ראיה לזה, דהא עיקר מלתא דאיסור מחיקת שם קודש ידענו ממצות איבוד עבודה זרה, וגבי עבודה זרה קיימא לן דאם מצא צלם, אף על פי שנראה ממש כאותם שעובדים אותם, מכל מקום אם עשאו לנוי – אינו חייב לאבדו ומותר בהנאה. והרי נקרא איבוד השם והוא שתהיה על כל פנים הכונה לכתוב שם, ואף על פי שלא כיון לשם קדושת השם... וכל מה שהאריכו הפוסקים בענין שם שלא נכתב בקדושה, היינו שהכותב היה רוצה לכתוב שם, אלא שלא הרהר בשעת כתיבתו לקדש האותיות לשם קדושת השם, אבל כשלא נתכוין כלל לכתוב שם, לא מבעי אם כתב לשם כונה אחרת, פשוט הוא דאין בזה איסור מחיקה, דכל שמות שהם חול יוכיחו, אלא אפילו כתב כמתעסק בעלמא, גם כן פשיטא שאין זה נקרא שם... שאי אפשר לקדש השם כי אם הכותב הממציא בשעת כתיבתו, וענין הכתיבה שוה כמעט לדיבור בזה, שכמו שבדיבור יבורר דברו על פי כונתו בעת דיבורו, כמו כן הכתיבה תפורש ככונתו בעת כתיבתו.

הרב קוק אומר שוודאי ששם שהתקדש אסור במחיקה, וכן שם שנכתב במשמעות שמיים קדוש, למרות שלא קדשו "לשם קדושת השם" כבספר תורה. אבל אם נכתב ללא כל משמעות, "כמתעסק בעלמא", וכמו שהפועלים בבית הדפוס לא מודעים לכך שמדפיסים שמות, הרי זה כמו שנכתב בטעות או במשמעות חול, ואין בו איסור מחיקה.

פרק ב: קדושת כתבי הקודש וספרים מודפסים

איסור חכמים לאבד את כתבי הקודש

בפרק הקודם הבאנו את דברי הרמב"ם שיש איסור תורה במחיקת אחד מן השמות הקדושים. בהמשך הפרק מוסיף הרמב"ם (יסוה"ת ו, ח) איסור נוסף:

כתבי הקדש כולן, ופירושיהן וביאוריהן, אסור לשרוף אותן או לאבדן ביד, והמאבד ביד לוקה מכת מרדות.

בנוסף לאיסור איבוד שמות קדושים, אסור גם לאבד את כתבי הקודש. וכיון שמדובר באיסור דרבנן, העונש הוא 'מכת מרדות' (כסף משנה שם). אולם צריך להבין, גם אם נאמר שאסור לאבד כתבי הקודש מדברי חכמים בלבד, הרי בכתבי הקודש ישנם גם שמות קדושים, ומדוע בגינם לא יהיה האיסור לאבד כתבי קודש מן התורה? ביאר התשב"ץ (א, ב) שאכן כך הדין. כאשר יש שמות – אסור מן התורה לאבד את הספר, ואילו כשאין שמות האיסור מדרבנן, והרמב"ם התכוון לכתבי קודש שבהם אין שמות:

לא נאמרו דברים הללו אלא בשם מן השמות, שבכל מקום שהוא כתוב – המוחקן והמאבדו לוקה. אבל בשאר כתבי הקדש שאין בהם אזכרות כלל, המוחקן והמאבדן אין לוקין עליהם, דמהיכא תיתי? דקרא לא אמר אלא: 'ואבדתם את שם, לא תעשו כן וגו'', אבל כתבי הקדש שאין בהם שם, מנא לן דאסירי... ואחר שנתפרש זה, יש לי לפרש אם יש בהם איסורא דרבנן אם לא. ומשמע ודאי מדרבנן מיהא אסור לאבדן אף על פי שאין בהם אזכרות, כגון שקדר אותם, או כגון מגילת אסתר שאין בה אזכרה כלל, או שהם כתובים בלשון תרגום והאזכרות מתורגמות... אלא ודאי דמדאורייתא ליכא איסורא כלל, דליכא קרא דאמר הכי, ורבנן הוא דאסרי לאבדן ביד. וכן דעת הרמב"ם ז"ל, שכתב: "כתבי הקדש ופירושיהן וביאוריהן – אסור לשרוף אותן ולאבדן, והמאבדן ביד לוקה מכת מרדות".

כדברי התשב"ץ כתבו פוסקים רבים, ביניהם: עין יצחק (או"ח א, ה, יח); עבודת המלך (יסוה"ת ו, ח); אחיעזר (ב, מח); זקן אהרן (ב, ע); הר צבי (יו"ד רלא); חזו"א (יו"ד קסד, ג); הרב רבינוביץ' (יד פשוטה יסוה"ת ו, ח; שיח נחום א, עד). ויש פוסקים שהורו שהאיסור לאבד כתבי קודש מדברי חכמים, ולא צמצמו זאת דווקא למקרה בו לא קיימים שמות: ספר הבתים (ספר המצוה, אזהרה סה); מקדש מעט (כלל ז, י); בית שלמה (דרימר או"ח כח); דברי רמיהו (יסוה"ת ו, ה).¹⁹

יוצא שמדין תורה איסור מחיקה חל רק על שמות ה' שבספר התורה, אולם חכמים הרחיבו את האיסור גם לשאר המילים בספר התורה, וכן לכתבי קודש של תורה שבעל פה. ואם יש בכתבי הקודש שמות שקידשם הסופר, יש בכך איסור תורה מחמת השמות.

19. לדעת האבני נזר (או"ח לד, יז-יח) והרב קפאח (יסוה"ת ו, ח) יש באיבוד כתבי הקודש איסור תורה, אלא שאין לוקים עליו. והתבססו על דברי הרמב"ם בספר המצוות המובאים להלן. אולם רוב הפוסקים פירשו שדעת הרמב"ם היא שיש באיבוד כתבי קודש איסור דרבנן בלבד.

יישוב דברי הרמב"ם בספר המצוות

דברי הרמב"ם בהלכות יסודי התורה עומדים לכאורה בסתירה למה שכתב בספר המצוות (לא תעשה סה²⁰):

האזהרה שהוזהרנו מלאבד בתי עבודת ה' יתעלה, ומלהשחית כתבי הנבואה, ומלמחוק השמות הנכבדים וכיוצא בזה. ולשון האזהרה אשר באה בזה הענין היא אומרו: 'לא תעשון כן לה' אלוהיכם', אחרי שקדם הציווי לאבד עבודה זרה ולמחות שמה ולנתוץ בתייה ומזבחותיה כולם, והזהיר ואמר 'לא תעשון כן לה' אלוהיכם'. וכל מי שעבר על דבר מזה, כגון שנתץ דבר מן ההיכל והמזבח וכיוצא בהם, או מחק שם משמות ה' – סופג מלקות.

בספר המצוות נקט הרמב"ם שגם איבוד 'כתבי הנבואה' כלול באיסור התורה של "לא תעשון כן לה' אלוהיכם" (וכעין זה כתב גם במניין המצוות הקצר שבהקדמת משנה תורה). והביא דבריו להלכה במג"א (קנ"ט, ט). לכאורה דברים אלו עומדים בסתירה למה שכתב בהלכות, שמדובר באיסור דרבנן בלבד.

אלא שבאמת העיקר הוא שאיבוד כתבי קודש שאין בהם שמות הוא איסור דרבנן, ומה שנקט בספר המצוות שיש בכך איסור תורה, הוא משום שלרוב יש בכתבי הקודש שמות קדושים, כך שבפועל המאבדם עובר באיסור תורה. כך תירצו עין יצחק (א, או"ח ה), בני ציון (ליכטמן קנ"ב, ד) וציץ אליעזר (ג, א). ויש שהוסיפו שמעיקרא אין להקשות, משום שהרמב"ם לעיתים לא דקדק בספר המצוות בפרטי גדרי המצווה, ולכן העיקר כמו שכתב בהלכות, שהוא מדרבנן (קין לדוד או"ח ל"ד; משפטי עוזיאל ט, יו"ד ל"ט). אך נראה שגם הם יודו שאם יש בכתבי הקודש אזכרות שהתקדשו יש בכך איסור תורה, וכפי שראינו שרבים ביארו ברמב"ם.

איבוד ספרי קודש כהרחבה של איסור איבוד השמות

ביאר הרב מלמד (פנה"ל חפצי קודש י"א, א), שהסיבה שחכמים הוסיפו ואסרו לאבד כתבי קודש שאין בהם שמות, היא משום שכל התורה כולה, שבכתב ושבעל פה, היא התגלות של הקב"ה, ולכן נחשבת במידת מה לאחד משמותיו.²¹

20. בכתבי היד של ספר המצוות מופיעה המצווה כמצווה סד, וכך סידר הרב שילת, ואת תרגומו הבאנו כאן. אולם במניין המצוות הקצר שבהקדמה ל"ד החזקה העביר הרמב"ם את מצווה סה להיות מצווה מט, כך שהמצוות מט עד סד 'זזו' מספר אחד קדימה. ולפי סידורו שם נקטו הדפוסים והרב קפאח (עין בהערותו למצווה ל"ט מט), וכך ציינתי למעלה.

21. לעיתים תקנות חכמים מרחיבות את איסור התורה, לא רק מטעם גזירה שמא יגיע לאיסור עצמו, אלא משום שהדבר דומה לאיסור במידת מה (ראו 'רפואה, הלכה וכוונות התורה' לרב יצחק שילת עמ' 15). וכן ביאר

לגבי התורה שבכתב, מבאר הרמב"ן (בהקדמתו לספר בראשית) על פי 'קבלה של אמת' "שכל התורה כולה שמותיו של הקב"ה". ולגבי התורה שבעל פה, כמה פעמים אמרו חכמים שכל הלומד תורה הוא כמזכיר את שמו של הקב"ה, ומשמע שאף התורה שבעל פה נחשבת לשמותיו.²²

הרעיון שאיסור איבוד כתבי הקודש הוא הרחבה של איסור התורה לאבד את שמותיו של הקב"ה רמוז גם בלשונו של הרמב"ם במשנה תורה. הלכה היא שאיסור התורה לאבד את שמותיו של הקב"ה חל רק על מספר מצומצם של שמות – "שבעה שמות שאינם נמחקים" (רמב"ם יסוה"ת ו, ב; שו"ע יו"ד רעו, ט), ואילו תיאורים נוספים של הקב"ה נקראים בהלכה 'כינויים', ומותרים במחיקה כשצריך לכך. הרמב"ם (יסוה"ת ו, ה) בחר לנמק את היתר מחיקת הכינויים בכך שהם דומים לכתבי הקודש:

שאר הכינויים שמשבחין בהן הקב"ה, כגון חנון ורחום, הגדול הגבור והנורא, הנאמן, קנא וחזק, וכיוצא בהן – הרי הן כשאר כתבי הקודש ומותר למחקן.

הרמב"ם בא ללמד אותנו דין לגבי כינויים – שמותרים במחיקה, אבל מההשוואה שערך נמצאנו למדים גם דין בכתבי הקודש – שגם הם מותרים במחיקה. אפשר אמנם להתעקש שיש כאן השוואה דינית בלבד, אולם נראה שכוונת הרמב"ם לרמוז שאכן כתבי הקודש הם במידת מה שמותיו של הקב"ה, אך לא במדרגת שבעת השמות שאינם נמחקים, אלא במדרגת כינויים שמותרים במחיקה.²³

הרב קוק (מוסר אבין א, ה), שאיסורי חכמים אינם רק מחשש שמא יבוא לעבור עבירה, אלא משום שיש קשר ודמיון בין האסור מדברי חכמים לאיסור התורה. יש לציין שבקהילות של דוברי אנגלית מקובל לקרוא לגניזה "שמות" (Sheimos), ומקורו ביידיש. וזה כדברינו, שחובת הגניזה בכתבי הקודש היא הרחבה של חובת הגניזה של שמות ה'.

22. במסכת אבות (ג, ו) אמרו שאפילו הלומד תורה יחידי שכינה עמו, משום שמזכיר את שמו של ה'. ובברכות (כא, א) לומדת הגמרא מהפסוק "כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלוהינו", שחובה לברך ברכת התורה לפני הלימוד, ויש שביארו שהטעם לכך הוא שכל התורה כולה שמותיו של הקב"ה (אבודרהם, סדר תפילות חול, שער שלישי; חידושי אגדות למהרש"א שם; אור החיים דברים לב, ג; אולם עיי' רש"י שם שפירש אחרת). וכן הביא נפש החיים (ד, יט) ממאמרי הזוהר, שהמשתדל בתורה משתדל בשמו של הקב"ה. ועיין מהר"ל דרך חיים (ג, ב).

23. הגרסה בדפוסים לדברי הרמב"ם היא "הרי הן כשאר כתבי הקדש". אולם הגרסה המדויקת בכתבי היד היא "הרי הן כשאר דברי הקדש". הרב יעקב אריאל (תחומין ל, 'מיחזורם של עלוני בתי כנסת' עמ' 474-473) טען בעקבות הגרסה המדויקת שיש הבדל בין 'כתבי הקודש' ל'דברי הקודש', כשהראשונים אסורים במחיקה והאחרונים מותרים (ולכן טען שאין סתירה בין ההלכות ברמב"ם, בה נעסוק בפסקה הבאה). ועל פי זה הורה "שמאמרים ביהדות ובהסברת האמונה, שאינם פירוש ישיר לתנ"ך" מותרים באיבוד, משום שאינם כתבי הקודש (הבאנו דבריו במלואם בפרק הבא). דא עקא, מלבד חידוש המדרגה הנוספת בין כתבי הקודש לדברי חולין, יוצא מחלוקה זו קושי בהבנת הרמב"ם. בשלמא אם נסביר שהרמב"ם משווה כינויים ל'כתבי הקודש', כוונתו לומר שאין דין הכינויים כשמות ה' המבוארים בהלכה א', אלא ככתבי הקודש המבוארים בהלכה ת. אולם, לפי הרב אריאל, נמצא שהרמב"ם משווה את הכינויים לדבר שלא נמצא בשום מקום אחר בהלכותיו,

מותר למחוק כתבי קודש רק לצורך

הלכה זו ברמב"ם, שמותר למחוק כינויים כמו שמותר למחוק את כתבי הקודש, לכאורה עומדת בסתירה להלכה בהמשך אותו הפרק, שבה פתחנו פרק זה של המאמר, שיש תקנת חכמים שכל המאבד את כתבי הקודש עובר באיסור דרבנן ולוקה מכת מרדות. כיצד יתכן שהמאבד כתבי קודש עובר באיסור מדרבנן, אך לצד זאת מותר למחקם, הרי מחיקה היא דרך של איבוד!

התירוץ הרווח בפוסקים הוא שמה שאסרו חכמים הוא לאבד כתבי קודש בלא כל צורך, אך אם יש בכך צורך – מותר לאבדם, ובלשון החינוך (תלז): "לצורך שום דבר". כתירוץ זה נקטו רבים מהפוסקים. כ"כ תשב"ץ (א, ב); שו"ת רעק"א (מהדו"ק כה); עין יצחק (א, או"ח ה, ד). וכן משמע מהרמב"ם בהמשך הפרק (יסוה"ת ו, ט), שכינויים הכתובים בכתבי הקודש מותרים במחיקה לצורך, והרי הם גם כתבי הקודש.²⁴

קדושת ספרים מודפסים

עד כה עסקנו בשמות קדושים ובכתבי קודש שנכתבו ביד על ידי סופר. לאחר מהפכת הדפוס (שאיירעה סביב שנת ר"י – 1450), החלו הפוסקים להישאל אם אפשר להחליף את הכתיבה המסורתית של ספרי התורה שנעשתה בקולמוס, לכתיבה בעזרת מכונת דפוס. מדובר היה על דפוס בְּלֶט, בו המדפיס מסדר אותיות-מְרָאָה עשויות עופרת אל תוך מסגרת המחולקת שורות שורות, אחר כך היה מורח בדיו את הלוח שנוצר

ומה תועלת בהשוואה זו? וכן מצאנו שהראשונים (התשב"ץ והחינוך) והאחרונים התייחסו לכתבי הקודש ודברי הקודש כדבר אחד, ולכן הצביעו על סתירה בדברי הרמב"ם ותירצוה, כמבואר להלן. וכן הרב קאפח והרב שילת הביאו את גרסת כתבי היד וביארו שעל אף השינוי אין הבדל בין 'כתבי הקודש' ל'דברי הקודש', אלא הכוונה לדברים הכתובים בכתבי הקודש. וכדי לפשט את הדיון נקטתי למעלה כגרסת הדפוסים.

24. תירוצים נוספים: רבי דוד עראמה (פירוש על הרמב"ם יסוה"ת ו) תירץ: "כי יותר ביזיון וחילול השם הוא כששורפם או כשמאבדם ביד מכשמוחקן, שאין עושה בהם שום ביזיון". ובדברי ירמיהו (יסוה"ת ו, ה) הקשה עליו שמחיקה היא אחת מדרכי האיבוד, ובכולן הדין צריך להיות שווה (כע"ז נקט באגרות משה או"ח ד, ח). וכך מוכח לענ"ד מהרמב"ם, שבמשנה תורה (יסוה"ת ו, א) התנסח ש"כל המאבד שם מהשמות הקדושים" עובר בלאו, ובספר המצוות (ל"ת סה) התנסח שהאיסור הוא "למחוק השמות הנכבדים". הרי שבעיני מחיקה ואיבוד שקולים. והוא הדין בכתבי הקודש. ולדברי ירמיהו כוונת הרמב"ם שמותרים מן התורה במחיקה, ובכללה כל איבוד, ובהלכה ח' הוסיף הרמב"ם שיש בכך איסור דרבנן. אך קשה על פירושו, שלא מצוי שהרמב"ם כותב על דבר האסור מדרבנן "מותר", וכך הקשה בעבודת המלך (יסוה"ת ו, ה), והציע תירוץ משלו, שנשען על פירוש בספר האשכול ס"ז (מהדורת נחל אשכול).

לדעת הראב"ד (מובא בארחות חיים אהבת ה'; ח; ב"י י"ד רעו, ט) אסור למחוק גם פסוק שלם. והרב יעקב אריאל (תחומין ל, 'מיחזורם של עלוני בתי כנסת', עמ' 487-488) הנחה להימנע מהדפסת פסוקים שלמים כמו שנמנעים מהדפסת שמות קדושים (ובעמ' 479 טען שלתשב"ץ מותר ולאגרות משה אסור, ולענ"ד אין זו דעת האגרות משה). אולם, כבר הב"י העיר שלא כך משמע מרמב"ם וטור, אלא ההיתר למחוק כתבי הקודש לצורך ודאי כולל גם פסוק שלם. וכך משמע מכל הפוסקים שלא סייגו כראב"ד מחיקה לצורך תיקון בהימצאות פסוק שלם, או אסרו על סופר שמתקן תפילין למחוק פסוק שלם כדי לתקן מקום מוקדם יותר בפרשייה.

ומצמיד אותו בעזרת מכבש אל הקלף כדי שהדיו יעבור מהלוח אל הקלף (דומה לאופן בו פועלת חותמת).

לדעת רבים, סופר שידפיס כך ספר תורה על קלף, מתוך כוונה לקדש את האזכרות שבו – הספר כשר, אולם ישנם גם רבים שפסלו ספר זה (ראו פנה"ל חפצי קודש י, ט, לסקירת הדעות). הפוסלים נתנו לכך נימוקים שונים. הרב יונה לנדסופר (בני יונה הארוך רעא, ה) טען שאי אפשר לקיים בדפוס כמה מהלכות ספר תורה כגון אמירה בפה לפני כתיבה (שו"ע יו"ד רעד, ב), או שרטוט (שו"ע יו"ד רעא, ה), אך הנימוק העיקרי הוא שהדפסה אינה נחשבת כתיבה:

והנה הנראה לעניות דעתי פשוט לפסול דפוס בסתמא, משום דאף דחיקה אינו נקרא, מכל מקום כתיבה לא מקרי, ולא אמרו חז"ל 'וכתב' – ולא חוקק' למימרא דכל מילי זולת חיקה כשר, אדרבה אנו רואין כמו שמיטו חיקה ממילת 'וכתב', כן נתמעטו כל מידי דאינו נקרא כתיבה, ופשוט דאין נקרא כתיבה.

לדעת הבני יונה, אף שהדפסה אינה חיקה (שבה האות נוצרת מאליה), אלא פעולה אקטיבית שיוצרת את האותיות, היא פסולה, כי חיקה היא רק דוגמא לפסול בכתיבת ספר תורה, אך העיקרון הוא שכל מה שאיננו כתיבה, פסול לספר תורה. והדפסה איננה כתיבה.

הרב שלמה קלוגר (ספר סת"ם, ספר תורה סא) הוסיף שיש חשש גדול גם בנוגע לכוונה המקדשת את ספר התורה:

בשלמא אם כותב סופר ישראל מדקדקין להיות ירא ה' ועושה מלאכת ה' באמונה, ודאי נזהר בדיני ס"ת כדבעי וחשב לשמו. אבל בדפוסין, הנה למלאכה בזו רובן הוי עמי הארץ וקלי הדעת, והדבר נעשה במהירות, לא ימלט שלא יהיה מחשבתן לשמו ולא יהיה נזהר בשאר דיני ספר תורה.

עם זאת, נראה שגם הפוסלים ספר תורה שנעשה בדפוס – מודים שיש בו קדושה ואסור לאבדו מדברי חכמים. שהרי לא גרע ספר כזה משאר 'כתבי הקודש' שבהם אין גזירת הכתוב שיהיו בכתיבה דווקא, או הנחיות לכוונה מיוחדת. וכך עולה מדברי מהרשד"ם (יו"ד קפד), אשר חי בסלוניקי שביוון לפני כחמש מאות שנה. באותה העת, נהגו המדפיסים בסלוניקי לעשות כריכה לספרים משאריות דפים של כתבי קודש, ובכך גרמו למחיקתם ולבזיונם. כדי ליישב את המנהג מביא המהרשד"ם את אותן הטענות שטענו הפוסקים שפסלו ספרי תורה בדפוס. אולם, למרות הטענות שהעלה להקל, סיים:

אמנם, נראה לעניות דעתי שאין בכל אלה הטענות טענה מספיקה לומר דלא בעו גניזה, וכל שכן שלא יספיקו לומר שמותר לאבדם בידיים, כי זה לא מצינו אלא בספרים הנכתבים על ידי מינין... שאפילו כתבן גוי, שאין הכתיבה 'לשמה', דגריעה מכתובה חרש שוטה וקטן, כדמוכח בגטין פרק המביא תניין, אפילו הכי צריך גניזה... והשתא ספרים שלנו מצילין, דניתנו לקרות בהם משום 'עת לעשות', ואם כן איך אפשר לומר חס וחלילה שמותר לאבדם ביד ולנהוג בהם בזיון רחמנא ליצלן מהאי דעתא, דודאי עון גדול הוא לאבדם ביד...

למרות שנאמרו סברות שונות לפסול ספרי תורה מודפסים, טוען המהרשד"ם שאין בכוחן להפקיע את הקדושה לגמרי מהספרים. וכמותו כתבו שיש קדושה בספרים מודפסים הרב יצחק במברגר (יד הלוי א, קעו) וערוה"ש (יו"ד רעא, לט; רפב, טז). ונראה ברור, שגם שאר הפוסלים ספרי תורה מודפסים יסכימו לדברי מהרשד"ם שיש קדושה בכתבי קודש שהודפסו בדפוס בלעדי יהודי ירא שמיים, ובפועל לא מצאתי מי שטען שספרי תורה מודפסים אינם טעונים גניזה.²⁵

ספרים שהודפסו על ידי נוכרי ובדפוס מודרני

למרות הסכמת הפוסקים שהבאנו לגבי ספרים מודפסים, ניתן לומר שהסכמה זו היא דווקא כאשר נדפס הספר על ידי יהודי הכשר לכתובת ספר תורה, אלא שאין מעשה הדפוס שעשה כשר לכתובת ספר תורה. אך כאשר המדפיס הוא נוכרי, שלרוב אינו יודע מה תוכן הספרים שמדפיס ואם הם קדושים, היה מקום לומר שאין כלל קדושה

25. בכמה סוגיות הנוגעות לכבוד ספרי קודש דנו הפוסקים בשאלה: האם ספרים מודפסים דינם ככתבי קודש שכתבם סופר. ויש שצירפו סברא זו לקולא בדינים מסוימים, כמו שנביא להלן, אך לא נמצא מי שטען בבירור שאין קדושה בספרים מודפסים.

יש שכתבו במפורש שספרים מודפסים חייבים בגניזה. כ"כ מהרשד"ם (יו"ד קפד) שאותו ציטטנו למעלה; משאת בנימין (צט); ט"ז (יו"ד רעא, ח); כנסת יחזקאל (לז); יעב"ץ (מגדל עוז, אבן בוחן ב, ל); גט מקושר (ע, ב); זרע אמת (ב, יו"ד קלג); פמ"ג (א"א או"ח רמ, יח; משב"ז או"ח קנג, טו); עיקרי הד"ט (או"ח ח, יב); שבות יעקב (א, טו); אור נעלם (סי א); אדרת אליהו (יו"ד צז); שו"ת שואל ומשיב (תליתאה א, טו); צפנת פענח (ב, כו); שדי חמד (פאת השדה ד, לח); זקן אהרן (א, ט); חלקת יעקב (או"ח מ); מנח"י (א, יז); מים חיים (משאש ב, לט); שו"ת ממעמקים (א, ל); צי"א (ג, א); שיש נחום (א, עד); הרב אברהם יפה שלזינגר (באר שרים ב, יג). וכך נראה משו"ת עין יצחק (או"ח א, ה), ומשיב דבר (ב, פ). וכן מצאנו רבים שהתייחסו אליהם כשאר כתבי קודש לעניין כיוסו בשעת תשמיש: אהל יוסף (או"ח ב); חכמת אדם (קכת, י); קצוש"ע (קנ, ו); מ"ב (מ, סק"ד); הרב אליהו (דרכי טהרה כב, מז). ויש שהקילו בספרים מודפסים בכיוסו אחד (כה"ח או"ח מ, יד); ובבארות המים (או"ח ג) כתב שלמיקל יש על מי לסמוך.

בעניין הנחת ספרי נביאים וכתובים על תורה, דעת רוב הפוסקים שכך הדין גם בספרים מודפסים. וערוה"ש (יו"ד רפב, כב; רפג, ו) היקל בספרים מודפסים, אך אין זה רק בגלל היותם מודפסים, משום שהיקל גם בכתובת סופר, כל שלא קידשו כבספר תורה (וכמו שראינו בתחילת ההערה, הצריך גניזה בספרים מודפסים). תודה לרב נועם ברנפלד שעזר בקיבוץ הפוסקים להערה זו.

בכתבי הקודש שמדפיס. שהרי למדנו בסוף הפרק הקודם שאפילו שמות ה' שנכתבו ללא כוונה כלל אינם קדושים, כל שכן שאין קדושה בכתבי הקודש שהודפסו בהם שמות ללא כוונה, כיוון שקדושתם רק מדברי חכמים. לפי זה, בתעשיית הדפוס המודרנית, שהדפוס כולו אוטומטי, היה מקום לומר שגם אם המדפיס יהודי, אין הוא יודע מה הוא מדפיס, ולפי זה אין בספרים המודפסים קדושה כלל.

אך למעשה, גם כאשר הספרים הודפסו על ידי נוכרי הורו הפוסקים שיש בהם קדושה. כך למשל נשאל החוות יאיר (קפד), האם בני זוג יכולים לשמש בחדר בו יש ספרים מודפסים, כשהספר הודפס על ידי נוכרי כופר (שאפילו לא מאמין בשיתוף ע"ז, א"ל). ואף שהעלה סברא להקל בשעת הדחק, לביל טבילה או למצוות עונה, לא רצה להורות כך למעשה (ובסימן קט כתב שיש לנהוג קדושה גם בספרים אלו). וכן מצאנו פוסקים נוספים שהורו לנהוג קדושה אף בספרים שהודפסו על ידי נוכרי. כ"כ היעב"ץ (מגדל עוז, אבן בוחן ב, ל); שבות יעקב (א, טו); זרע אמת (י"ד ב, קלג); הרב גוטמכר (אדרת אליהו י"ד ז); מנחת יצחק (א, ז). ולכך נוטים דברי שו"ת צפנת פענח (ב, כו). וכך נראה מסתימת שאר הפוסקים שהזכרנו בהערה 25 לעיל, שלא סייגו דווקא בשהודפס על ידי ישראל, וברור שלעיתים הדפסות הספרים נעשו על ידי נוכרים.

אך יש לשאול, מה מבדיל ספר שהודפס ללא כוונה, ממטבע שהוטבע ללא כוונה? מדוע לספר התייחסו הפוסקים כקדוש, ואילו לגבי מטבע הסכימו רוב ככל הפוסקים שרשאים לסחור בו ואף להתיכו (כפי שראינו בסוף הפרק הקודם)?

ונראה שסברתם היא שלעניין קדושת השמות צריך שיתכוון בשעת הכתיבה כדי שהשם יתקדש, כמו שביארנו בפרק הראשון. ובלא זה השם איננו קדוש ומותר במחיקה. וכך גם כשכותב ספר תורה, צריך שיכתבנו לשם מצוות ספר תורה, ואת האזכרות שבו לשמן (שו"ע י"ד רעד, א; רעו, ב). אולם, בקדושת כתבי הקודש אין צורך בכוונה לשם כתיבת ספר תורה או לקדושת האזכרות, שהרי אין בהם דין של כתיבה 'לשמה'. אלא חכמים תיקנו קדושה לפי כוונת התכלית של הספר, ולכן מה שהודפס כדי שאנשים ילמדו בו, קדוש אף אם הודפס על ידי גוי וללא כוונה מצידו. וכך כתב החוות יאיר (קט), שאחד המדדים לקדושת כתבי הקודש הוא תכלית כתיבתם:

וחלילה לנו לנהוג בהם שום בזיון, כי קודש הם מצד הענין הנאמר בהם ומצד התכלית שהם ללמוד וללמד ד"ת או מוסר ובכהאי גוונא.

כך גם עולה מדברי השבות יעקב (א, טו), שפסק להציל מן השריפה בשבת ספרי תורה שבעל פה שהדפיסו נוכרים, משום שיש בהם קדושה. וכתב שני נימוקים: הראשון, שלפני שהתירו חכמים לכתוב דברי תורה שבעל פה (עי' גיטין ס, ב), דין ספר תושב"ע ודין ספר תורה שכתבו נוכרי היו זהים. וכמו שמשום "עת לעשות לה' הפרו תורתך"

הורו חכמים לנהוג בהם קדושה מחמת שנועדו ללמוד בהם (עי' ב"י או"ח שלד, יב), כך הדין גם בספרי תורה שבעל פה שנכתבו על ידי נוכרי, שהרי גם בהם אפשר ללמוד. נימוק נוסף, מעיקרא רק בספרי תורה שבכתב הכוונה מעכבת, ולכן הורו שאם גוי כתב ספר תורה ייגנז. אבל בכתבי תורה שבעל פה אין פגם מצד הכוונה, ולכן יש בהם קדושה ואין צריך לגונזם.²⁶

האם יש משמעות מיוחדת לשמות ה' שנדפסים בספרי תושב"ע

כאשר מודפסים בחוברת שמות קדושים, כתב הרב יעקב אריאל (תחומין ל, 'מיחזורם של עלוני בתי כנסת' עמ' 474) כדבר פשוט שכיוון שיש שמות קדושים, יש באיבודם איסור תורה. והסיק, שכיוון שאי אפשר לאכוף שלא יהיו שמות בעלוני שבת, אין מנוס מלגונזם. אולם, מלבד זאת שראינו בפרק הקודם שנחלקו הפוסקים אם איבוד שם שנכתב במשמעות שמיים ולא התקדש איסורו מהתורה או מדברי חכמים, נראה שבעלונים, ואף בספרים מודפסים, גם המחמירים יודו שקדושת השמות שבהם שווה לקדושת הספר, דהיינו מדרבנן. שכיון שקדושת ספרים מודפסים נובעת מהתכלית שלשמה נועדו, ולא בגלל הכוונה בשעת ההדפסה, נראה ברור שאין לשמות מעמד מיוחד. שהרי אין דעת המדפיס על כך שיש כאן שמות קדושים כלל, והספר קדוש רק מחמת שנועד ללימוד.

סמך לדבר מתשובות כמה מהפוסקים שנקטו כדבר פשוט שבספרי תושב"ע מודפסים אין שמות כלל. זאת למרות שבפועל ידוע שישנם שמות בספרים אלו, גם אם מעטים.

הרב צבי פסח פרנק (הר צבי יו"ד רלא) נשאל על משניות שהושמו יחד עם מת בקבר, והשואל חשש שיש בכך ביזוי לשמות. ולאחר שדן בדיני איסור מחיקת השם וגרמא, סיים את התשובה באמירה שבספרי משנה אין אזכרות:

ולהלכה נראה שאפילו אם נימא שבמחיקת השם על ידי גרמא יש איסור דרבנן, **מכל מקום בספר המשניות, דאזכרות ליכא**, וגם המאבדו בידים אינו אלא איסור דרבנן, לכן על ידי גרמא גם איסור דרבנן ליכא.

²⁶ יש להוסיף, שלפוסקים המכשירים ספר תורה בדפוס, מסתבר שגם כאשר המדפיס בבית הדפוס נוכרי, דינו כפועל העושה שליחות יהודי לקדש ספריו. ואף שאין זה מועיל לכוונה כדי להכשיר את ספר התורה, בספרי תושב"ע ייחשב הדבר כאילו יהודי הדפיסו (שאמריןן שמועילה שליחות בפועל נוכרי, כמבואר במחנה אפרים שלוחין ושותפין יא).

הרב חיים דוד הלוי (עשה לך רב ג, כח) דן על מיחזור עיתונים שיש בהם דברי תורה, וכתב שבגמרות ובספרי הלכה אין אזכרות:

ולהלכה למעשה נראה שיש להחמיר בספרים שיש בהם אזכרות השם ממש, בסדורים, מחזורים וחומשים ודומיהם. **ואם תבוא שאלה בספרי קודש שאין בהם אזכרות, כגמרות וספרי הלכה ודומיהם, יש מקום לעיון ודיון אם צפויים הם לבזיון ודאי.**

האבני נזר (י"ד שעו, ד) נשאל על מנהג מוכרי הספרים לעטוף ספרים בדפים שנותרו מן הדפוס, שלעיתים רבות הם דפים של דברי קדושה, ובתוך דבריו העלה שיש הבדל בין זה בין ספרי תנ"ך שיש בהם שמות לספרי תורה שבעל פה שאין בהם שמות:

ואם כן, ספרי תורה שבעל פה קודם התקנה לא היה טעון גניזה. ואפילו למִשְׁנָה, דמפרש רב הונא אין מצילין וטעון גניזה (כוונתו לתרגום ארמי של ספרי תנ"ך, שמעמדו כתושב"ע, א"ל). יש לומר דהיינו משום האזכרות שבתוכן. וכמפורש בעמוד ב' החילוק שבין ספרים למגילה. דספרים שכתובין בכל לשון ס"ל לברייתא שמצילין אותם. ומגילה לא, משום דספרים יש בהם אזכרות, משא"כ במגילה. וא"כ ה"ה דנוכל לומר כן לרב הונא בפי' המשנה דטעון גניזה משום האזכרות. **מה שאין כן בתורה שבעל פה שאין בה אזכרות...**

ודבריהם לכאורה טעונים ביאור, שהרי ודאי שגם בספרי תורה שבעל פה יש לעיתים שמות קדושים. כדי לוודא את העניין ערכתי חיפוש של שמות קדושים ביותר מעשרים מהדורות שונות של תלמוד בבלי, ובכולן – למעט שתיים – לא נעשה ניסיון למעט את הופעת השמות שאינם נמחקים (למעט שם הוויה שתמיד הוחלף באות ה' או ד'). וגם בשתי המהדורות שבהן מצאתי שנעשה ניסיון לצמצם את השמות, בפועל הופיעו חלק מהשמות. אם כן, מדוע היה פשוט לפוסקים שבספרי תורה שבעל פה אין שמות?

אפשר אמנם לטעון שהפוסקים לא שמו ליבם לכך. אולם, להבנתי הם כתבו כך כי סברו שכיוון שהשמות מועטים, אין להתחשב בהם. ונראה שדווקא משום שמדובר בספרים מודפסים, כוונת המביא לדפוס (יזם הספר) היא הקובעת, וכיוון שהמביא לדפוס מחשיב את הספר כדברי תורה שבעל פה, אין לשמות שבו משמעות קדושה מיוחדת, אלא מדרגת הספר אחת – כמדרגת כתבי הקודש. ובנוסף, ודאי שהפועל המדפיס בבית הדפוס לא שם ליבו לאזכרות, ודינן לא כאזכרות שנכתבו מתוך משמעות שם שמיים, אלא כאזכרות שנכתבו ללא כוונה כלל, שאין בהם קדושה.

אך אם מדובר בספר שיש בו שמות רבים, כגון סידור או חומש, אכן התייחסו הפוסקים לשמות שבו, משום שאז גם דעתו של המביא לדפוס על השמות שבו. חלוקה זו נזכרה במפורש בחלק מהפוסקים שציטטנו לעיל, וכך גם עולה מדברי הנצי"ב (משיב דבר ב, פ) בנוגע לדפי ההגהה (נעסוק בהם בפרק הבא), שבחומשים ובסידורים מתחשבים באזכרות שבהם:

ולכאורה לא מיבעי החומשים והסידורים שיש בהם אזכרות, והמאבד ושורף לוקה משום 'לא תעשו'. ואף על גב דבשעת הדפסה לא נתקדשו בפירוש, ולענין הכשר סת"מ בעינן שיקדש בפה, כמבואר ב"ד ס' רע"ו, מכל מקום גם סתמא בקדושה קיימי... אפילו הקארעקטין (דפי הגהה) של שארי ספרים שאין בהם אזכרות, מכל מקום הרי זה בכלל כתבי קודש שאסור לשורפן ולאבדן.

העולה מפרק זה, שאיסור איבוד כתבי הקודש הוא מדברי חכמים, אך אם יש בהם שמות שהתקדשו, יש בכך איסור תורה. ובספרים מודפסים ישנה קדושה כשאר כתבי הקודש. אך בספרים מודפסים של תורה שבעל פה כולם יודו שאף אם יש שמות קדושים, איסור איבודם מדברי חכמים. ובספרים עם שמות מרובים, כגון חומשים וסידורים, אין להתעלם מהשמות שבהם.

פרק ג: חובת הגניזה במציאות ימינו

שיקולים סביבתיים בשאלת הגניזה

בכמה מהמאמרים שנכתבו בשנים האחרונות אודות חובת הגניזה של עלוני שבת, הובאה ה'קיימות' כשיקול הלכתי. דהיינו, חובתנו לשמור על העולם שה' ברא עבורנו מהווה שיקול בהחלטה כיצד יש לטפל בעלוני השבת ובדפי המקורות שאין בהם עוד שימוש.

הרב יעקב אריאל (תחומין ל, עמ' 487-486) קרא בעקבות שיקול הקיימות להמעית את ייצור עלוני השבת, ובכך להוות דוגמה לשאר העיתונים וחברות המבוססות על ייצור המוני של נייר וקרטון. הרב יובל שרלו והרב אברהם סתיו (קונטרס 'קיימות יהודית' ב, יב) עודדו בעקבות שיקול הקיימות את מיחזור עלוני השבת על פני גניזתם.

אין לי מספיק ידע בנושאי איכות הסביבה כדי לדון האם הקיימות היא אכן שיקול, ולא אוכל לחקור זאת במסגרת מאמר זה. אך כן אציין בצורה כללית, שלמרות שנדמה כי יש קונצנזוס בענייני איכות הסביבה והפעולות המועילות ביותר עבורה,

קיימות מחלוקות עמוקות בין חוקרים אודות התועלת שבהליכי מיחזור פסולת על פני פתרונות אחרים כגון הטמנה.²⁷

עוד יש שטענו, שאנחנו ניצבים בפני מבוי סתום, שכן אנו מתקרבים למצב בו לא נוכל לטפל עוד בגניזה. כך תיאר הרב ישראל רוזן (אמונת עתיך 112, 'גריסת' כתבי קודש קלים' ומחזור כתחליף לגניזה) את המצוקה מחמת כמות הגניזה הגדולה משנה לשנה, כשבמקביל מקומות ההטמנה בארץ נגמרים. אולם, מלבד העובדה שעברו כבר כעשר שנים מכתובת מאמרו (שפורסם בתמוז תשע"ו), ועדיין לא הגענו לאותו מבוי סתום ממנו חשש, נראה שלא נכון להתעורר למצוקה זו רק ביחס לגניזה. אם אכן יש דאגה כזו, היה צריך לעורר דיון ציבורי רחב על האופן בו הציבור מייצר פסולת, ולא רק בנוגע לעלוני השבת. העובדה שלא מתקיים דיון ציבורי כזה מלמדת שהנחת המוצא איננה נכונה, ואין דאגה כיום שבקרוב מקומות קבורת הפסולת יכלו.

אלא כמדומה שהקושי בגניזת עלוני השבת מתבטא לעיתים ברמה הקהילתית, ולרוב ברמה האישית בלבד. במקומות רבים מקובל שבתי הכנסת לוקחים על עצמם את הטיפול בגניזה, וההתעסקות שיש בכך בכל שבוע נופלת על הגבאים, עליהם מוטל להעביר את העלונים אל מיכלי הגניזה שהציבה המועצה הדתית. אך מנגד, אין זה מחויב שהגבאים יתעסקו בכך, ויש בתי כנסת רבים שלא מספקים אפשרות לגניזה או להשארת עלונים בבית הכנסת, אלא מטילים על המשתמש לשמור ולהניחם בעצמו במיכלי הגניזה.

אך גם אם נתעלם מהטרחת כשיקול, נכון לדון באופן עקרוני אילו ספרים, חוברות, מחברות, דפים ומסמכים טעונים גניזה, ואילו פטורים, שהרי הוראה גורפת לגנוז הכל יש בה קצת ביזיון עבור כתבי הקודש הטעונים גניזה, שנגנזים יחד עם דברים שאין בהם קדושה כלל.

הדילמה: מה נכלל בתוך 'כתבי הקודש'

למדנו בפרק הקודם שגם ספרי תורה שבעל פה מודפסים קדושים בקדושת "כתבי הקודש" מדברי חכמים. אך מה כלול באותם כתבי הקודש? אפשר לתאר את כתבי הקודש כרשימה מצומצמת: משנה, תלמוד בבלי ומדרשים. ואפשר להרחיב את

27. הרבה נכתב בשבח המיחזור, וניתן לומר שזו העמדה הרווחת במשרדי הגנת הסביבה בארץ ובעולם. אולם, קיים גם צד שני בדיון. יעוין בספר 'אפוקליפסה אף פעם' (מייקל שלנברגר, שיבולת תשפ"א), ובספרו של הלל גרשוני (כסף של אחרים, סלע מאיר תשפ"ב, 'שער רביעי: סביבתיות רציונלית', עמ' 231-280). לצערנו איכות הסביבה הפכה מנושא מחקר נייטרלי, לנושא בו קיימת קורלציה גבוהה בין עמדות בנושא לעמדות פוליטיות, מה שמקשה על הדיון. יש לציין כי מהמעט שקראתי אני מתרשם שבמיחזור נייר קיימת פחות התנגדות עקרונית, אלא יותר כנגד הפרקטיקות המקובלות בחלק ממפעלי המיחזור. אך כאמור, לא אוכל לדון בכך במסגרת מאמר זה.

הרשימה לכל טקסט בו מתקיימת מצוות תלמוד תורה, ואולי אף לציורים שתולים בסוכה עם פסוק המציין את מצוות החג או עם אימרת חכמים. הרב יעקב אריאל (תחומין ל, 'מיחזורם של עלוני בתי כנסת', עמ' 474) התעורר לשאלה זו, וניסה לצייר את הקו בין מה שחייב בגניזה למה שפטור ממנה. הדרך בה הלך במאמרו היא ש'כינויים' אינם במדרגת כתבי הקודש, אלא במדרגה נמוכה יותר של 'דברי קודש' ואינם טעונים גניזה (כמו שביארנו בהערה 23). וכך צייר את הקו:

מה נחשב ל"כינויים" ומה נחשב ל"כתבי הקודש"? מסתבר שגמרות, מדרשים, תפילות, חידושי תורה, שו"תים ושאר כתבי התורה שבעל-פה נחשבים ל"כתבי הקודש", ואילו "כינויים" הם שאר דברי הקודש, שאינם פירוש לתורה אך תוכנם עוסק בקודש. ומסתבר שמאמרים ביהדות ובהסברת האמונה, שאינם פירוש ישיר לתנ"ך, נחשבים ל"כינויים". יש מקום לכבדם בגלל תוכנם החשוב, אך אין חובה לעשות כן. וכמדומני שכך עמא דבר, שאין מקפידים לכבד מאמרי עיתונות, גם אם תכניהם רציניים והם מכילים כינויים, ואף משליכים אותם לאשפה.

לדעת הרב אריאל יש לחלק בין מה שנועד לפרשנות התורה שבכתב, גם אם זו פרשנות רחוקה כגון ספרי שו"ת, שחייב בגניזה, לבין מה שעוסק ברעיונות של היהדות שאינם מהווים פירוש לתנ"ך, שפטור ממנה. אולם לענ"ד קשה לטעון ככלל גורף שמאמרים ביהדות ובאמונה יהיו רחוקים מהתורה שבכתב יותר מאשר שאלות ותשובות בהלכה, שפעמים רבות עוסקות בפרטים ובתקנות חכמים שרחוקים מאוד מהפסוקים ומהתורה שבכתב. דומני שצריך להציע הגדרה אחרת ל"כתבי הקודש".

דיונים בספרות השו"ת: מה נכלל ב'כתבי הקודש'

במשך הדורות התנהלו בספרות השו"ת דיונים אודות הגדרת כתבי הקודש החייבים בגניזה לעומת הפטורים ממנה. נסקור בקצרה כמה מהתשובות, ומתוך כך ננסה לתת תשובה לשאלה מה נכלל בהגדרת כתבי הקודש.

אבני נזר ואגרות משה: מה שבפועל לומדים בו

יש שטענו שהקריטריון לגניזה של ספרי תושב"ע הוא הלימוד בספר, ולא התכלית לשמה נועד. האבני נזר (יו"ד שעו) חידש שישנו הבדל עקרוני בין כתבי קודש שניתנו להיכתב (תורה שבכתב, ובכללה נביאים וכתובים), לתורה שבעל פה שלא ניתנה להיכתב. לכתבי הקודש שניתנו להיכתב יש קדושה עצמית, וממילא חייבים בגניזה. אולם, כתבי תורה שבע"פ מעיקרם לא ניתנו להיכתב ולכן לא התחייבו בגניזה (גיטין ס, ב). ואף שהתירו חכמים לכתוב תורה שבעל פה משום "עת לעשות לה'" (בי"א או"ח שלד,

יב), ההיתר לא מקדש את הספרים עצמם, אלא מעניק להם מדרגה של 'תשמישי קדושה', משום שהם משמשים ללימוד התורה. וכיון שכך, טוען האבני נזר, דפים של ספרי תושב"ע היוצאים מן הדפוס ועדיין לא למדו בהם, אינם קדושים, ש'הזמנה לאו מילתא'. ולכן מותר להשתמש בהם לשימושי חול שאין בהם ביזוי, כגון לעטוף בהם ספרי חול בבית הדפוס. אולם דפים שלמדו בהם ובלו, יש לנהוג בהם קדושה כדין תשמישי קדושה שבלו (ולמעשה התיר לעטוף בהם ספרי קודש, עיין בסוף תשובתו לטעם הדבר). בדרך זו הלך גם האגרות משה (או"ח ד, לט). אך בשונה מהאבני נזר שטען שלאחר הלימוד יש לספרים קדושה, לדעת הרב פיינשטיין גם בספרי תושב"ע שהתבלו, ואף אדם לא ילמד בהם עוד, אין קדושה. אך למעשה גם הוא לא התיר לאבדם בידיים, אלא רק להניחם במיחזור, שהוא כגרמא. הדרך בה הלכו האבני נזר והאגרות משה שונה מהעמדה שביססנו בפרק הקודם, שכתבי תורה שבעל פה מתקדשים מדברי חכמים מעצם התכלית שלשמה הודפסו. ואכן רוב הפוסקים לא קיבלו את דבריהם.²⁸ אולם, כן ניתן ללמוד מדבריהם עיקרון בסיסי, שכתבי קודש נועדו ללימוד. ולכן, אם ידפיסו ספרים כשאינו שום כוונה למביא לדפוס שילמדו בהם, כגון ספרים שנדפסים לברכה ולשמירה, אין בהם קדושה (ונראה שגם לא יועילו לברכה ולשמירה...).

רי"א ספקטור: תנאי מפורש שלא יתקדש מועיל גם כשתכלית הספר ללימוד

הרב יצחק אלחנן ספקטור (עין יצחק א, או"ח ה) סובר שיש קדושת כתבי הקודש גם בספרים מודפסים. אולם אם המדפיס התנה במפורש שאינו מעוניין שהספר יתקדש, אין בו קדושה. והוכיח דבריו מדעת הרמב"ם (יסוה"ת ו, ח; לשונו הובאה לעיל פרק א) בנוגע ל'מין' שכתב ספר תורה, שכיוון שהמין "מעלה בדעתו" שהאזכרות שבספר הן "כשאר הדברים", מסתמא לא התקדשו האזכרות. ובדומה לכך, אם אדם יתנה במפורש שאין קדושה באזכרות, גם אם אינו מין – הן לא יתקדשו. והוא הדין לגבי הספר כולו: "דהיכא דכתבן בפירוש באופן שלא יחול עליהם דין קדושת כתבי קודש, דאז אינם אסורים לשורפן ולאבדן אף מדרבנן".²⁹

28. בשו"ת באר שבע (מג) מתואר שבעקבות עומס הספרים הטעונים גניזה ומיעוט המקום לקבורם החלו אנשים לשרפם, כדי שלא יתבזו. וכתב שיש איסור בדבר, שהרי יש להם דין כתבי הקודש. ובשו"ת שבות יעקב (ג, י) הסכים שיש בהם קדושת כתבי הקודש, אך חידש שבמקום שעשויים להתבזות, עדיף לשרפם מאשר שיתבזו. ובתשובה הבאה (ג, יא) הביא את דברי מחותנו הרב יחזקאל קצנלנבוגן שחלק עליו, והשיב לו (ג, יב). ובכנסת יחזקאל (לז) השיב הרב קצנלנבוגן לתשובת השבות יעקב. הדיון הזה צוטט רבות בספרות השו"ת (למשל באחיעזר ב, מח; צ"א א, ג, ו, ועוד), כשדברי השבות יעקב לרוב נדחו. עיין חבל נחלתו (י, לח, ו-ח) שסיכם דיון זה. הן מדברי הבאר שבע וכנסת יחזקאל והן מדברי השבות יעקב מוכח שיש קדושת כתבי הקודש אף בכתבי הקודש שבלו, שלא כדברי האבני נזר והאגרות משה.

29. אולם למעשה, על אף שלמד היתר זה מדברי הרמב"ם בנוגע לשמות ה', לא התיר ליישמו לגבי ספרים

אולם, אפשר לטעון כנגד דבריו, שכמו שביארנו בפרק הקודם, בכתבי קודש לא הכוונה בהדפסה מקדשת, אלא התכלית. ולכן, אף אם התנה המדפיס שהספר לא יתקדש, כיון שתכליתו ללימוד – יש בו קדושה. וכך הקשו הזקן אהרן (ב. ע) והציץ אליעזר (ג, א) על סברתו. אולם, אם מדובר בספר שלא ילמדו בו, גם הם יודו שאין בו קדושה (וכמו בדפי הגהה שנבאר מיד).

שריפת דפי הגהה

כחלק משלבי הדפסת ספר, לאחר שצוות בית הדפוס סידר את האותיות בלוח האותיות, הדפיסו עותק יחיד על נייר פשוט, כדי לוודא שסידור האותיות תואם את כתב היד שנמסר לדפוס. עותק זה נקרא "קורקטין" (לעיתים קורקטין או קארקטין בידיש: כיום נקרא 'העתק שמש'). דפים אלו לא נכרכו לספר, אלא בתי הדפוס היו שמים אותם באשפה לאחר הבדיקה, ופעמים רבות הגיעו לידי ביזיון גדול. כמה מהפוסקים עסקו בשאלה אם יש קדושה בדפים אלו (גם תשובת העין יצחק שהזכרנו לעיל נסובה אודות דפי הגהה אלו).

הנצי"ב מוולוז'ין (משיב דבר ב, פ) נשאל האם מותר לשרוף את דפי ההגהה, כדי שלא יבואו לידי ביזיון ע"י הנוכרים העובדים בבית הדפוס והגרים בסמוך. תשובתו, שבדפים אלו מסתמא אין כוונה לקדש את השם ולכן אף אם יש בהם שמות מרובים (כגון חומשים וסידורים) אינם קדושים, וכדי להצילם מביזיון מצווה לשורפם. ודימה זאת למי שעושה מצווה ומתכוון שלא לצאת, שוודאי לא יצא ידי חובה. וגם מצד קדושת כתבי הקודש ביאר, שכיוון שנועדו להגהה ולא ללימוד, אין בהם קדושה. זו לשונו:

אבל נראה דזה האיסור אינו אלא כשנכתבו על מנת שיהיו קיימין להשתמש בקדושתן, מה שאין כן אם מתחלה באו על מנת לאבדם, שאין בזה איסור כלל... והכא נמי בנידון דידן, דוקא כתבי קודש שניתנו ללימוד, אף על גב דנכשלין בבילאתן מכל מקום אסור לאבדם ולשורפם בידיים משום בזיון כתבי קודש. אבל הקארקטין דמתחלה נדפסו לאיבוד אינן אלא כמו שטרות שכתבו בהן אזכרה קודם תקנת יוחנן כהן גדול, שודאי לא נזהרו מלשרוף לאחר פרעון. ומזה הטעם

שבהם מופיעות אזכרות (עין יצחק שם, אות לח). הרב ספקטור (עין יצחק שם, אותיות י-יא) מביא הוכחה נוספת מדברי הרמב"ם (ספר תורה י, ד) ש"הלוחות שכותבין בהן לתינוק להתלמד, אין בהן קדושה" וזאת משום שדברי התורה שעליהם נכתבים על תנאי שלא יתקדשו, אלא רק כדי שילמד בהם התינוק. ובציץ אליעזר (ג, א) דחה פירושו, וביאר שהלוחות הם כעין שולחן שעליו מניחים את הקלף. ולכאורה מתשובת תשב"ץ (א, ב) שנשאל כיצד מותר למחוק דברי תורה מלוחות התלמידים, ותירץ שזה משום "עת לעשות לה' הפרו תורתך", מוכח שלא כעין יצחק. אולם ניתן ליישב שהתשב"ץ רבותא אשמעינן, שאף אם לא התנה לפני הכתיבה, יהיה מותר למחוק מהלוח משום "עת לעשות לה'".

שמתחלה נכתב על דעת כן הכי נמי שרי לשרוף בידיים הקארעקטיין, ומצוה נמי למיעבד הכי כי היכא דלא ליתי לידי תקלה של בזיון גדול שיהיו מוטלים באשפה וגוים יתעללו בהם.

דבריו צוטטו בהמשך על ידי פוסקים נוספים (זקן אהרן ב, ע; יחווה דעת חזן ג, י), ובאמת הגדרתו לקדושת כתבי הקודש דומה להגדרת עין יצחק שהבאנו לעיל, שגם דבריו בעניין עלי ההגהה הובאו אצל פוסקים מאוחרים (קובץ תשובות ב, ו; מנחת יצחק א, יח; ציץ אליעזר ג, א; שיח נחום א, עד, ועוד).³⁰

כתבי קודש שנועדו ללימוד חד פעמי

אפשר לבאר בדברי הנצי"ב שדפי ההגהה לא משמשים ללימוד כלל, ונחשבים כאילו התנו עליהם ולכן אינם קדושים (בדומה לדברי העין יצחק). אך אם היו מדפיסים אותם כדי ללימוד בהם, אפילו ללימוד חד פעמי – חייבים בגניזה. אולם, מלשון הנצי"ב נראה שכל מה שנדפס מתוך ידיעה שיאבד בקרוב, אין בו קדושה. אפילו אם ילמד בו פעם אחת ואפילו פעמים ספורות. שהרי אין דפים אלו שונים משטרות שנעשה בהם שימוש מוגבל, ואחר כך קורעים אותם או מניחים באשפה, ומהם הביא הנצי"ב ראיה לדינו. לשיטתו, רק מה שנוצר ללימוד דרך קבע, וכדרכו של עולם התבלה – חייב בגניזה. וכך פירשו את דבריו תלמידו הרב אהרן וולקין הי"ד (זקן אהרן ב, ע) והרב יצחק חזן ממרוקו וחיפה (יחווה דעת חזן ג, י). אפשר להטעים את סברתו ולבאר, שכדי שדברי תורה ייחשבו לכתבי הקודש, עליהם להיות כאלו שנועדו לשימוש ממושך, ובכך שמצטרפים לספריית הלומד, ומעת לעת הוא לומד בהם, עליו לגונזם. אך מה שהודפס לשימוש זמני, איננו במדרגת כתבי הקודש.

מדברי הרב יצחק אלחנן ספקטור והנצי"ב עולה שבמקרים בהם ברור שדעת בני אדם לא לקדש את הדברים המודפסים, אין בהם קדושת כתבי הקודש. ולפי הנצי"ב הדבר נכון אף אם נועדו הספרים ללימוד קצר. בהמשך הפרק נתייחס לדוגמאות שכיחות בימינו.

30. אמנם, יש שהחמירו בדפי הגהה. בעיקרי הד"ט (או"ח ח, יב) אסר לאבדם בידיים. במגן גיבורים (שלטי גיבורים קנד, ב) טען על פי המגן אברהם (קנד, ט) שאסור לאבדם מן התורה (המגן אברהם נשען על דברי הרמב"ם בספר המצוות, ודנו בדבריו בפרק הקודם). והאחיעזר (ב, יו"ד מח) התיר לאבדם רק בעזרת גוי שיעשה זאת בגרמא. אולם, כמו שביארנו בפרק הקודם, ספרים מודפסים של תורה שבע"פ קדושתם מדרבנן, ולכן לכל היותר איבוד דפי הגהה אסור מדברי חכמים. וגם אם מדובר על דפי הגהה של ספרים שיש בהם שמות רבים, הרי אין דעת המדפיס כלל על אותם השמות, וכמו שביארנו בפרק הראשון, השמות אינם קדושים.

גם כשהדבר פטור מגניזה אין לבזותו

בגמרא (ר"ה יח, ב) מבואר שלאחר שניצחו בית חשמונאי את היוונים, התקינו שיזכירו את שם ה' בשטרות, ויכתבו: 'בשנת כך וכך ליוחנן כהן גדול לא-ל עליין', "וכששמעו חכמים בדבר אמרו: למחר זה פורע את חובו ונמצא שטר מוטל באשפה, וביטלום". וקבעו את יום ג' בתשרי, שבו ביטלו את תקנת הזכרת שם ה' בשטרות, כיום טוב (בזמן שנהגו הימים שבמגילת תענית). לפי פירוש ר"ח, השם שנכתב בשטרות הוא שם הוויה.

מכך שחכמים ביטלו את התקנה, ואף קבעו יום טוב על כך, ניתן להסיק שהשם א-ל-ל שהיה כתוב על השטרות היה אסור במחיקה (במדרגת הקדושה השנייה שהגדרנו בפרק הראשון). וכך אפשר ללמוד מדברי הגר"א (יו"ד רעו, כח), שביאר שמקור דברי הרמ"א (יו"ד רעו, יג) שיש להימנע מלכתוב שם ה' שלא בספר, הוא בקביעת יום טוב על ביטול חכמים את התקנה להזכיר שם ה' בשטרות. אולם, אם השם כלל לא קדוש, כגון שנכתב בטעות, משמע לשיטתם שאין צורך לנהוג בו באופן מיוחד וניתן אף לזורקו לאשפה.³¹

אולם, הרב ספקטור (עין יצחק א, או"ח ה, לו) והנצי"ב (משיב דבר ב, פ) פירשו שהשם על השטרות כלל לא התקדש. ביאר הנצי"ב שזה משום שהשטר עומד לשימוש מוגבל – עד פירעון החוב או מכירת הנכס. ולפי הרב ספקטור מסתמא הסופרים התנו שלא יתקדש כלל. ולכן, תקנת חכמים לא נועדה למנוע איסור מחיקה, אלא למנוע ביזוי גדול לשמות של הקב"ה, על אף שמן הדין אין בהם קדושה. מדבריהם יוצא, שגם שם שאין בו קדושה כלל ומותר במחיקה, צריך להימנע מלבזותו. אולם גם הם דיברו רק על ביזוי גדול, כגון שיתגוללו באשפה, אך התירו לשורפם.

ניתן להביא לכך ראיה נוספת לאיסור לבזות שם שאין בו קדושה. כאשר שם נכתב בלשון לעז, דינו ככינויים ולא כאחד משבעת השמות (רמב"ם סנהדרין כו, ג). יש שאסרו למחוק שם בלשון לעז (ראו פנה"ל חפצי קודש, יא, 10), אולם גם המתירים למוחקו מסכימים שאין לנהוג בו ביזיון. כ"כ מ"ב (פה, י); ערוה"ש (חומ"מ כז, ג); אחיעזר (ג, לב). וגם מדבריהם יש להביא ראיה שאין לנהוג ביזיון בשמות שלא התקדשו, שאם כך הדין בכינוי בלשון לעז, ודאי שכך יש לנהוג כלפי שם של הקב"ה שלא התקדש.

הרב ספקטור הוסיף (עין יצחק שם אותיות טז, לו) שגם ביחס לדברי תורה שהתנו לפני הדפסתם שלא יתקדשו (שליטתו הדבר מועיל), מכל מקום אין לנהוג בהם ביזיון גדול, כיון שהם כחפצי מצווה. וכן ראינו שהאבני נזר (יו"ד שעו) אסר לבזות כתבי תורה שבעל פה על אף שעוד לא התקדשו.

31. יתכן שלסוברים שקדושת שמות שנכתבו במשמעות שמיים אך לא התקדשו מדרבנן (כמבואר לעיל פרק א), תקנת השטרות קדמה לתקנת חכמים שיש קדושה בשמות אלו. ויתכן שזמן ביטול התקנה הוא הזמן בו תיקנו חכמים קדושה בשמות מהמדרגה השנייה.

מכל זה עולה, שגם כאשר ישנם שמות ודברי תורה שאינם קדושים באופן המצריכם גניזה, צריך להימנע מלבזותם ביזוי גדול. הדרך המעשית לכך היא להקפיד לשנות את השמות הקדושים כאשר מדפיסים דבר שיש חשש שיבוא לידי ביזוי, וכמו שכתב הרמ"א (יו"ד רעו, יג), אבל אין להימנע מעצם פרסומם של דברי תורה בשל חשש זה, אלא יש לדאוג שלא יתבזו.³²

יישום העקרונות במקרים שכיחים

עיקר מטרת מאמר זה הוא לבסס את היסודות בקדושת השמות וכתבי הקודש, ולא לדון לעומק ביתרונות ובחסרונות שבכל אחד מהפתרונות שמציעים כיום עבור גניזת ספרים ועלוני תורה. למרות זאת, אסכם בקיצור את העולה להלכה ולמעשה מן העקרונות שנזכרו במאמר.³³

32. כתב מרן הרב קוק (אדר היקר, מעט צרי): "כנגד פרצת היונים והמתיונים, שכתבו על קרן השור שאין להם חלק באלוהי ישראל, תקנו לכתב שם שמים אפילו בשטרות. וכנגד הפרזה הבאה מזה אח"כ מצד העם, עד שנמצא שטר מוטל באשפה, עשו יום טוב כשבטלו אדרכתא משטרייא, משום עת לעשות לה'. אלו ואלו דברי אלוהים חיים, 'ועמך כולם צדיקים'. אנחנו עכשיו לא נכתוב שם שמים בשטרות, אבל על עמודי ספרותנו החיה, ודאי חובתנו קעת לכתב שם א-ל אלוהי ישראל, בספרים, בחוברות, במאמרים, בחזיונות, בשירים, בפירושים ובדרושים, ובכל אותם הכלים שהמחשבות נכנסות על ידם לרשות הציבור, ונשימם "במנא דכשר למקניא ביה" – רעיונות ודעות, בימינו ודורותינו". וודאי שאין כוונת מרן הרב קוק לכתוב את השמות הקדושים ממש, אלא כוונתו שיש להביא את דברי התורה וערכיה לבמות הידע והתרבות.

33. מלבד המאמרים שהזכרנו בפתיחת המאמר, אצרף כאן הפניות למאמרים נוספים שנדפסו בספרים ובכתבי עת, העוסקים בשאלת מיחזור דפי מקורות, עלוני תורה ועיתונים. **הרב עמרם אבורביע** (נתיבי עם א, קנד) ו**הרב עובדיה יוסף** (יחיה דעת ז, קסה) עסקו בדפים ממוחזרים שניכר שבאו מכתבי קודש. **הרב יהודה הרצל הנקין** (שו"ת בני בנינים ג, כ) נשאל על מיחזור דפי מקורות, ואסר מן התורה כאשר יש בהם שמות (כדעת הפר"ח), אפילו אם המדפיס לא ידע מה מדפיס. וכשאין בהם שמות כלל התיר למחזרם על ידי גוי. **הרב שבתאי הכהן רפפורט** (עלון שבות, 86, עמ' 77-68) מביא את נוסח השאלה ששלח אל סבו הרב משה פיינשטיין, ועליה ענה בשו"ת (אג"מ או"ח ד, לט), העוסקת באיבוד בגרמא ובמיחזור. בתחומין ל (תחליפי 'גניזה' לעלוני השבת, עמ' 489) הובאו תשובות מכמה רבנים: **הרב ישראל רוזן**, **הרב נחום רבינוביץ'** (דבריו נדפסו בשיח נחום א, עד), **הרב דב ליאור**, **הרב יעקב אריאל**, **הרב שלמה אבינר**, **הרב מנשה קליין** (עיקר דבריו נדפס כבר במשנה הלכות ז, קפג). מלבד דבריו בתחומין, כתב הרב ליאור כמה תשובות נוספות בשו"ת דבר חברון (או"ח א, קנא; יו"ד ב, שפה-שפח; ג, קסד-קעא). **הרב שלמה גליקסברג** (ניצני ארץ ב, סימן טו) פרס את הסוגיא בפירוט רב, ובפועל איפשר מיחזור של דפים שאין בהם שמות כשהדבר נעשה בגרמא. **הרב יהושע לוביץ'** (מחניך ח, גניזה או מיחזור נייר, עמ' 369) סקר את הסוגיא, ותיאר במפורט את הליך המיחזור, והביא סברא בשם הרב יעקב יוסף שדין חוברות שלא נפתחו כדין עלי הגהה (וכך גם כתב הרב מלמד פנה"ל חפצי קודש יא, יט). **הרב יצחק מאוזו**, (האוצר נב, האם יש חיוב גניזה בצירוף לוחות הברית שנדפס על אריות מצה, עמ' 268) הביא מקורות רבים בסוגיא, וכתב שלמקילים לזרוק אריזה שנדפסה עם סמל ובו שם ה' יש על מה לסמוך, כיוון שלא נדפס עם כוונה, ולא נועד ללימוד. **הרב מרדכי יהודה קראוס** (קובץ מבית לוי ט) אסר להדפיס בעיתונים דברי תורה, אלא רק מה שנועד לאפרושי מאיסורא. **הרב צבי רייזמן** (אור ישראל מאנסי עו, עמ' עה, מופיע גם באתר 'עולמות') דן בדפי מקורות, ובפרט שלא למדו בהם, ומסקנתו שמותר למחזרם אפילו אם למדו בהם. **הרב הלל בן נון** (ברקאי ב, חיוב גניזה לעלוני שבת) סקר את הסוגיא, והביא גם סיכום דעת פוסקי זמננו. הרב **ירמיהו כהנוב** (Kaganoff)

אם נחזור לשאלה בה נפתח הפרק – מה נכלל בכתבי הקודש, התשובה היא שלרוב הפוסקים גם במה שהודפס על מנת שילמדו בו תורה יש קדושה. ובכלל זה אפילו מאמרים העוסקים באמונה ודברים כלליים ביהדות. אולם, מה שלא הודפס ללימוד לכולי עלמא אינו נכלל בכתבי הקודש, ואין חובה לנהוג בו קדושה ולגונזו. ויש אומרים שאף מה שנדפס ללימוד חד פעמי אינו נכנס למדרגת כתיב הקודש, ואין חובה לנהוג בו קדושה ולגונזו (ע"פ הנצי"ב).

אך גם מה שלא חייב בגניזה, אין לנהוג בו ביזיון. ונראה שכשם שהתירו הפוסקים לשרוף את דפי ההגהה, כך גם יש להתיר לשים במיחזור את מה שאינו טעון גניזה (יחזה דעת חזן ג, י), או לעוטפו ולהניחו בפח (שיח נחום א, עד; תשובות והנהגות א, תקנג).

ספרי תורה שבעל פה שאדם מקבל ולא מעוניין בהם, לדעת רוב הפוסקים יש לגונזם (שלא כדעת האבני נזר), שהרי נדפסו ללימוד קבוע. גם דפי מקורות נועדו ללימוד וטעונים גניזה. ויש אומרים, שכיון שנועדו ללימוד חד פעמי, אין בהם קדושה ופטורים מגניזה, וכדי שלא יתבזו יעטפם ויניחם בפח (תשובות והנהגות א, תקנג) או שישים במיחזור (שיח נחום א, עד). דפי מקורות שבהם השמות מרובים, כגון דפי מקורות של פסוקים או תפילה, מתחשבים באזכרות שבהם, ולכן דינם חמור יותר, ונראה שאין להקל אף אם נועדו ללימוד חד פעמי, אלא יש לגונזם.

עלוני פרשת שבוע, כיוון שנועדו ללימוד – טעונים גניזה. אולם, כיון שהודפסו ללימוד חד פעמי, המקילים לעיל ודאי יפטרם מגניזה תוך זהירות מלבזותם. ישנה עוד סברא להקל בעלונים יותר מבדפי מקורות, שוודאי אין כוונת המביא לדפוס לקדשם, שהרי ידוע שלעיתים העלונים מתפזרים אנה ואנה, וקשה לנהוג בהם בכבוד, ולכן מסתמא אין דעתו שיתקדשו (ע"פ סברת העין יצחק). לענ"ד אפשר לעוטפם בשקית ולהניחם בפח, או להניחם במיחזור.

עלון או עיתון המורכב מדברי תורה ודברי חולין, יש שהורו לגנוז את דברי התורה שבו (הרב גרינפלד בירושת פלטה כט; ישכיל עבדי ז, יו"ד כ; הליכות שלמה תפילה, כ, 72; ר"ש מן ההר בתחומין ג, בתגובה למאמרו של הרב דסברג; חבל נחלתו י, לח). ויש שהורו כן לכתחילה, ובדיעבד התירו למחזרם (הרב אלישיב בקובץ תשובות ב, ו; עשה לך רב ג, כח; במראה הבזק ה, פט). ויש שהורו ללכת בו אחר עיקרו (מנחת יצחק א, יח). דהיינו, שאם זה עלון חדשות המכיל דברי תורה, המביא לדפוס מתייחס אליו כעיתון חדשותי ואף דברי התורה

באתר Yeshiva.co במאמרו What do I do with my Sheimos? מתאר בהרחבה את התעוררות השאלה לאחר מהפכת הדפוס, ואת המשא ומתן בין הבאר שבע לשבות יעקב, ומבאר מדוע בימינו לא גונזים ספרים מודפסים בכלי חרס. **הרב דניאל רויטלינגר** (אמונת עתיד 148, מחיקת השם בקינדל) דן בשאלה חדשה של שמות ה' המופיעים על גבי 'מסך קינדל'.

שבו פטורים מגניזה. ואם זה עלון דברי תורה, ויש בו מעט חדשות, דינו כשאר עלוני השבת. וברור שהמקילים לעיל בעלון פרשת שבוע ללימוד חד פעמי, יקלו גם כאן. מחברות לימוד או רשימות עזר ללימוד, צריך להיזהר שלא יכתבו בהן אף לא אחד מהשמות הקדושים האסורים במחיקה (משום שקדושתם במדרגה השנייה המבוארת לעיל בפרק א), ולחנך לכך את התלמידים. וכאשר אין בהם שמות, כיון שלרוב לא חוזרים ללימוד מהם, דינם כדברי תורה שנכתבו ללימוד חד פעמי, שיש שמצריכים לגונזם ויש שהקילו בכך. הרב מלמד (פנה"ל חפצי קודש יא, יט) הוסיף סברא להקל במחברות לימוד ורשימות עזר, שמחברות לימוד לא נועדו ללימוד מתוכן, אלא להפעלת התלמידים. והוא הדין למבחנים ודפי עבודה, ולכן אין צורך לגונזם אך יש להקפיד שלא יתבזו. יצירות לילדי הגן או שלט לסוכה לא נועדו ללימוד כלל, ולכן אין בהם קדושה. אך אם יש בהם שמות, יזהר לא לבזותם.

סיכום

במאמר זה הנחנו את היסודות להגדרת קדושת שמות ה', וביארנו שלמרות שנדמה שהשאלה המרכזית בנוגע לתוקף קדושת שמות ה' היא עצם קיומם, אין זה נכון. אלא השאלה המרכזית היא כוונת הכותב בשעה שכתב שם קדוש. אם כתבו על קלף בדיו והתכוון לקדשו – כשר לספר תורה. ואם כתבו מתוך הכרה שזהו שם קדוש – אסור במחיקה. ואם כתבו בטעות – מותר למחקו אך אסור לבזותו. הוספנו לבאר שקדושת כתבי הקודש נובעת מקדושת השמות הקדושים, ותוקפה מדברי חכמים. אולם בשונה מהשמות הקדושים, כתבי הקודש הותרו במחיקה לצורך. גם כאשר כתבי הקודש הודפסו, ואפילו אם הודפסו על ידי גוי, כאשר כוונת המביא לדפוס שילמדו בהם, יש לנהוג בהם קדושה מדברי חכמים. כאשר באים לעסוק בשאלת גניזת כתבי קודש, עלונים, דפי מקורות וכדומה, צריך לבחון ראשית האם נועדו ללימוד או לא. וגם כאשר נועדו ללימוד, אם מדובר בלימוד קצר, יש שיפטרו אותם מגניזה ובתנאי שלא יתבזו. ובמקרים מסוימים יש סברות נוספות לנהוג כמקילים.